

Heemtijsdinghen

Heemtijsdinghen

Orgaan van de STICHTS-HOLLANDSE HISTORISCHE VERENIGING

Redactie: W.R.C. Alkemade, Waaloord 75, 3448 BH Woerden, tel. 03480-20730.

J.T. van Es, de Hoeve 23, 3471 DE Kamerik, tel. 03481-2071.

L.Cl.M. Peters, 's Gravensloot 117, 3444 BJ Woerden, tel. 03480-13891.

Versijint 4 keer per jaar.

Verenigingsbestuur:

L.Cl.M. Peters	's-Gravensloot 117, 3444 BJ Woerden, tel. 03480-13891	voorzitter
F.A.L. de Goederen	Linschoten	vice-voorzitter
Mw. A.L.M.M. Maessen-Jansen	Elzenlaan 14, 3442 HW Woerden, tel. 03480-15970	secretaris
A.J. Straver	Leidsestraatweg 120, 3443 BZ Woerden, tel. 03480-15622	penningmeester
P.G. Knol	Oudewater	lid
Ir. W.J. Raven	Linschoten	lid
A.H. van Rooijen	Harmelen	lid
J. Schut	Driebruggen	lid
J.G.M. Veenboer	Woerden	lid

Gironummer penningmeester 33 07 97.

Bankrelatie: Rabo-bank Woerden, rek.no. 15.83.22.967.

Voor het aanmelden van nieuwe leden en adreswijzigingen wende men zich tot mevr. P.C.M. Kruijt-Brok, Marius Bauerstraat 32, 3443 HL Woerden, tel. 03480-19189.

Voor bestellingen van boekwerken en losse nummers van Heemtijsdinghen wende men zich tot mw. A.L.M.M. Maessen-Jansen, Elzenlaan 14, 3442 HW Woerden, tel. 03480-15970.

Kosten abonnement Heemtijsdinghen/lidmaatschap f 20,— per jaar.

De verantwoording voor de inhoud van de artikelen berust bij de auteur.

Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen zonder toestemming van de redactie is niet toegestaan.

Regels voor het aanleveren van kopij kunnen bij de redactie worden aangevraagd.

Laurum waar lig je? Romeins Woerden nader bekeken

door P.C. Beunder

Inleiding

In de maanden mei tot en met juli 1990 vonden rioleringswerkzaamheden plaats in de oude binnenstad van Woerden. Omdat de mogelijkheid bestond dat hierbij archeologische bewoningssporen aan het daglicht zouden komen, werden deze graafwerkzaamheden vergezeld van een archeologische waarnemingsreeks. Wat hier volgt is de neerslag van hetgeen in archeologisch opzicht bij deze activiteiten naar voren is gekomen.

Locaties

Van de plaatsen waar de graafwerkzaamheden met betrekking tot het vernieuwen van de riolering zich uitstrekten, komen alleen de Molenstraat en de Havenstraat hier aan de orde omdat hier uiteindelijk archeologisch materiaal werd aangetroffen. De overige locaties, namelijk een gedeelte langs de Nieuwe Markt en langs de Oranjestraat zijn weliswaar in geologisch opzicht belangrijk maar blijven in het kader van dit artikel buiten beschouwing.

Waarneming en onderzoek

Hoewel allerminst verwacht, gaf het graafwerk in de Havenstraat een nieuwe en aanvullende kijk op Woerden in de Romeinse tijd.

Aanwijzingen die een aanvulling zouden kunnen vormen op het historisch beeld van Woerden, zowel in de vroege als late Middeleeuwen, werden bij de waarneming niet verkregen. Wel is nog leuk hier te kunnen meedelen dat een twintigtal meters in de Havenstraat vanaf de kruising met de Wilhelminaweg, de rioleringsleuf kennelijk de funderingsresten van de Kromwijkerpoort doorsneed. Op de kaart van Jacob van Deventer wordt deze poort ter plekke aangegeven. Het baksteenformaat hiervan groot 28 x 14 x 7,5 cm., past heel goed bij deze oudste effectieve uitmonstering van Woerden als stad in het derde kwart van de veertiende eeuw.

Echt interessant wordt het wanneer de sleuf in de Havenstraat de Romeinsteeg (sic) passeert. Vanaf dit punt tot halverwege de Korte St. Janssteeg en de Dirk van Cleefsteeg komen afwisselend enkel- en meervoudige rijen ingeslagen palen voor, die ingeslagen zijn tot op het zand (zie afbeelding). Het zand is hier aanwezig tot even boven de sleufbodem. De zandlaag helt sterk af in oostelijke richting. Ter plaatse van het museum komt de zandkop tot circa 60 cm. boven de sleufbodem voor. De afdalingshoek is hier zo mogelijk nog steiler. Vrijwel alle palen hellen oostwaarts licht over. Het is duidelijk dat we hier te doen hebben met een beschoeiingsconstructie, die min of meer parallel met de gegraven sleuf loopt. Over het geheel genomen is het gebezigde hout loofhout (els en wilg) en de doorsnede van het rondhout circa 10 tot 12 cm. maar op twee plaatsen wordt dit beeld veranderd door de aanwezigheid van zware eiken palen die verticaal in de bodem zijn geslagen (staanders). Dit is namelijk het geval ter hoogte van de voorgevel van het museum en nabij de aansluiting van de Dirk van Cleefsteeg op de Havenstraat.

Deze laatste locatie geeft wel een bijzonder opmerkelijk beeld te zien. Ter plekke werden zeer zware rechthoekige eiken staanders waargenomen (op doorsnede circa 30 x 20 cm.) afgewisseld met liggend hout wat constructief een eenheid gevormd moet hebben. Kennelijk hebben we hier te doen met een voortzetting van de zware beschoeiingsconstructie die Bogaers en Haalebos in 1980 op het kerkhof van de Petruskerk aantroffen.¹ Omdat de hoek waaronder de laatste constructie in de sleuf werd

waargenomen enigszins afwijkt van de overige reeks palen, die immers ongeveer parallel aan de rioolsleuf loopt, wordt de mogelijkheid het waargenome te identificeren met de beschoeiing op het kerkhof nog weer benadrukt.

Hoewel in het vervolg van de rioolsleuf richting Meulmansweg hier en daar nog een enkele losse paal werd waargenomen, kunnen we er wellicht met grote waarschijnlijkheid van uit gaan dat hetgeen is waargenomen een aansluiting vormt op het eerder aangehaalde opgravingsresultaat van Bogaers en Haalebos. De reeks palen die tot in het zand zijn geslagen kunnen immers worden gedateerd door de vondst van enkele fragmenten vroege terra sigillata hier om heen.² Samengevat komt het erop neer dat de Romeinse Rijnsoever in dit stadsgedeelte met een halfcirkelvormige boog, van onder het Arsenaal tot voorbij de Romeinsteeg, parallel aan de Rijnstraat, rond de zandkop onder en om de Petruskerk ligt gesitueerd. Welaan een nieuwe en aanvullende kijk op de situering van de Romeinse locatie hier, die ook de steigerachtige constructies aangetroffen in de omgeving van de Wagenstraat in een helderder context plaatst.

Vondsten

Behalve een aantal kleine stukken keramiek en bouw materiaal werd deze waarneming gekenmerkt door het ontbreken van hoegenaamd welk vondstmateriaal dan ook. Enerzijds is dit een weinig teleurstellend, anderzijds weegt één en ander volstrekt niet op tegen de uitbreiding van het inzicht in de begrenzing van de Romeinse locatie, die door de waarneming werd verkregen. Het mankeren van vondstmateriaal is in feite begrijpelijk en steunt de interpretatie te doen te hebben met de waarneming langsop de oudste Romeinse beschoeiing. Vondstmateriaal kunnen we veel meer verwachten rivierinwaarts ter plekke van latere aanplempingen en beschoeiingswerken, welke zich zullen bevinden in de strook grond tussen Havenstraat en Rijnstraat in dit stadsgedeelte.

Tot de nog te noemen spaarzame vondsten behoren een fragment van een dakpanstempel van de bekende 15e cohorte vrijwilligers en vermoedelijk een stempel van het 30e legioen Ulpia Victrix, welk laatste stuk door de genoemde toevoeging weer aansluit bij de relatief vroege datering van de gehele waarneming.

Tenslotte werd nog een gave kleine vloertegel met een dikte van circa 8 cm. geborgen.

Enkele interpreterende slotopmerkingen

Het geheel, inclusief de resultaten van onderzoek en waarneming in het verleden overziend, kunnen we stellen dat de dispositie (plek van ligging) van het Woerdense Romeinse castellum door de recente waarnemingsresultaten nog weer wordt beperkt. Hoewel in het geheel nog niets met zekerheid hieromtrent kan worden medegedeeld, heb ik gepoogd met enkele ter zake naderende constatering en de mogelijke ligging van het castellum Laurum weer te geven. Ik heb hierbij gebruik gemaakt van een drietal feiten.

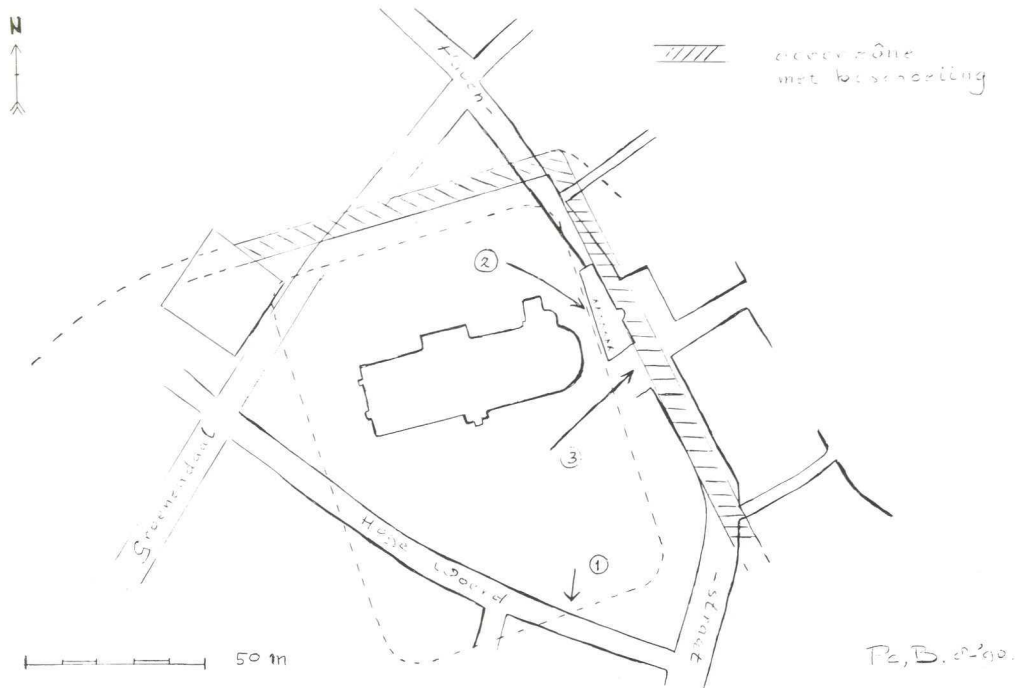
1. Bij een voormalige rioolsleuf (helaas toen nog niet permanent door archeologische waarnemingen begeleid) heb ik een Romeins muurfragment waargenomen in het oostelijk gedeelte van de Hoge Woerd.

2. De zeer oude muur waarop de westgevel van het museum stond vóór de restauratie, kan zeer wel van Romeinse origine zijn³ en moet dan in deze visie onderdeel zijn geweest van de ommuring van het castellum. Hiervoor is, gezien de resultaten van de onderhavige waarneming meer te zeggen, dan dat het muurgedeelte onderdeel uitgemaakt moet hebben van een Romeins gebouw.

3. Ter hoogte van de kruising Havenstraat/Kerkstraat tot aan de voorgevel van het museum, duiden waargenomen zware verticale palen op de aanwezigheid van een steigerachtige constructie, die dan mogelijk een toegang of uitgang van het castellum kan hebben gemarkeerd.

Het resultaat ziet u op de afbeelding. Het is slechts vatbaar voor verbetering en bevestiging.

En dat is dan ook mijn (herhaalde) eindconclusie. Het is te hopen dat in de toekomst graafwerk van enige betekenis in de binnenstad zal worden begeleid door archeologische waarnemingen en mogelijk aangevuld met archeologisch onderzoek. De historie van de toch zeer oude stad aan de Rijn is zo'n

Gedeelte van het stadscentrum van Woerden met de aangetroffen beschoeiingsconstructie in de Havenstraat en de reeds bekende beschoeiingsconstructie door de Groenendaal. De omtrek van het castellum is gebaseerd op een muur onder het museum en door de Hoge Woerd en een mogelijke steiger aan de Kerkstraat (tek. PCB).

aanpak echt waard.

P.S. Als het hier gestelde een goede interpretatie is, wordt het museum, waar de opgravingsresultaten van Romeins Woerden te bewonderen zijn, letterlijk klassiek gesteund en is de gekke combinatie Kruisstraat-Kerkstraat misschien nog eens om te dopen in Porta Praetoria.

Noten:

1. Bogaers en Haalebos (1983).
2. Enkele hier aangetroffen fragmenten terra sigillata hebben de vormen Ritterling 4b en Dragendorff 15/17. Een terra sigillata-bodem van de vorm Dragendorff 29 draagt het stempel FELICISMAN, wat waarschijnlijk is toe te schrijven aan Felicio uit Montans, dat. Claudius-Vespasianus.
3. Beunder (1985).

Literatuur:

- Beunder, P.C. - Kiezels onder de kaak, een waarneming in het oude centrum van Woerden omtrent een pre-Romaans bouwfenomeen, in: *Heemtijsdinghen* 21, (1985) pp. 81-89.
- Beunder, P.C. - *Castella en havens, kapellen en hoven*. (Nieuwkoop 1986).
- Beunder, P.C. - Nieuw licht op Romeins Woerden, in: *Heemtijsdinghen* 24, (1988) pp. 57-67.
- Bogaers, J.E. en J.K. Haalebos - Op zoek naar een castellum in Woerden, in: *Spiegel Historiae*, 18, (1983) nr. 6, pp. 302-309.

P.C. Beunder,
Oud Bodegraafseweg 86,
2411 HW Bodegraven.

Huisvesting in Montfoort in 1904

door C.G.M. Noordam

Inleiding

Met betrekking tot de woningsituatie in Montfoort in 1904 is een tweetal zeer interessante archiefbronnen voorhanden, waarvan de ene de woningen met drie ter bewoning bestemde vertrekken betreft, en de andere alleen de huurwoningen uit deze categorie. Combineren en interpreteren we de daarin vermelde gegevens, dan komt daaruit een beeld naar voren van de woningsituatie in Montfoort aan het begin van deze eeuw.

Met behulp van diverse andere archiefbronnen is een reconstructie gemaakt van de huisnummering in Montfoort in 1904 (zie kaartje I) en van de verdeling van de kleine huurwoningen over Montfoort (kaartje II). Wanneer in dit artikel het begrip „woning” wordt gebruikt, dan is daarmee bedoeld: „een perceel, of een deel van een perceel, dat bestemd is tot een afzonderlijke woning”. Een perceel kan dus meer woningen bevatten, zelfs al heeft dat perceel maar één voordeur.

De kleine woningen

Hoewel weinigen zich dit nu nog zullen realiseren is de Woningwet van 1901 tot stand gekomen onder het aspect van bevordering van de volksgezondheid. Dit blijkt met name uit de samenhang met de gelijktijdig van kracht geworden Gezondheidswet. Het op grond van deze Gezondheidswet ingestelde Staatstoezicht op de Volksgezondheid, bestaande uit de Centrale Gezondheidsraad, hoofdinspecteurs en inspecteurs van de volksgezondheid en gezondheidscommissies, kreeg een belangrijke taak op het gebied van de volkshuisvesting. Iedere gemeente met meer dan 18.000 inwoners diende een gezondheidscommissie te hebben, een niet-ambtelijk orgaan, dat gevraagd en ongevraagd de besturen van gemeente en provincie adviseerde ten aanzien van alles wat de volksgezondheid betrof. Kleinere gemeenten konden — tot een limiet van 40.000 inwoners — op dit gebied samenwerken. De leden van de gezondheidscommissie werden benoemd door de commissaris van de koningin, nadat de gemeenten in de gelegenheid waren gesteld hiertoe aanbevelingen te doen. De gemeente Montfoort nam deel aan de gezondheidscommissie, die gevestigd was te Wijk bij Duurstede. Deze was tevens werkzaam voor de volgende gemeenten: Wijk bij Duurstede, Schalkwijk, Tull en 't Waal, Houten, Jutphaas, Vreeswijk, IJsselstein, Benschop, Jaarsveld, Lopik, Willige Langerak, Polsbroek, Hoenkoop, Willeskop, Snelrewaard, Linschoten, Langbroek, Cothen, Werkhoven, Odijk. Aan alle deelnemende gemeenten stelde de gezondheidscommissie per brief op 26 februari 1903 voor om als basis voor de op te stellen bouwverordeningen een woningonderzoek uit te voeren. De secretaris van de gezondheidscommissie, Brandsma, kwam op 12 maart 1903 persoonlijk het nut van een dergelijk onderzoek uitleggen in een vergadering van burgemeester en wethouders van Montfoort. Deze zagen aanvankelijk weinig heil in een dergelijk onderzoek, „omdat de toestanden hier overbekend zijn”, en omdat de kosten aanzienlijk zouden zijn.

Toch werd besloten, dat bij wijze van proef enkele woningen zouden worden onderzocht. Het resultaat hiervan was, dat er vervolgens een compleet woningonderzoek werd uitgevoerd onder alle woningen, die drie of minder ter bewoning bestemde vertrekken hadden (de kleine woningen). Het onderzoek werd uitgevoerd in de periode oktober 1903 tot februari 1904 door R. Barneveld, bouwkundige te Vreeswijk en lid van de gezondheidscommissie, H. Idenburg, arts te Jutphaas en lid van de gezondheidscommissie, en de timmerman Van Zutphen uit Montfoort. Bij het onderzoek werd gebruik gemaakt van een formulier, dat speciaal voor dit doel was ontworpen door D.E. Wentink¹, inspecteur van de volksgezondheid te Utrecht.

Hierop werden kwantificeerbare gegevens van allerlei aard ingevuld betreffende bewoners, de afmetingen van het gebouw, water-, licht- en luchtvoorziening, etc. Met het beperken van het onderzoek tot woningen met drie en minder ter bewoning bestemde vertrekken zocht Wentink aansluiting bij de opgaveplicht van kleine huurwoningen, zoals deze in artikel 9 van de Woningwet

Montfoort vanuit het zuid-westen, 1924. Foto: Sectie Luchtmachtshistorie, Soesterberg.

was neergelegd. Het was zijn bedoeling, dat de gegevens, die uit het onderzoek naar voren kwamen de basis zouden gaan vormen voor een permanente woninglegger. Ten behoeve van het onderzoek werd de gemeente opgedeeld in wijk A, met zes blokken en wijk B, met vijf blokken. Hoewel dit wél de bedoeling was, viel de indeling in wijk A en wijk B niet geheel samen met de doorgaans gebruikelijke indeling in wijk A en wijk B. Alle opgenomen gegevens werden verwerkt in een rapport², bestaande uit een globale overzichtskaart van de gemeente, een beschrijvend gedeelte, een statistisch gedeelte en een lijst met opmerkingen met betrekking tot een deel van de onderzochte woningen. Het rapport werd in februari 1905 toegezonden aan de Centrale Gezondheidsraad en aan de gemeente Montfoort. Dit rapport van de gezondheidscommissie zal verder worden aangeduid met RGC.

Met betrekking tot de aantallen en de typen van kleine woningen levert het RGC onder meer de volgende gegevens:

Kleine woningen, in relatie tot het totale aantal woningen in 1904

type woning	aantal	% van totaal	% landelijk*
woning met 1 vertrek bestemd voor bewoning	117	26,23	28
woning met 2 vertrekken bestemd voor bewoning	125	28,03	31
woning met 3 vertrekken bestemd voor bewoning	30	6,73	18
totaal	272	60,99	77

* Gegevens volkstelling 1899

Van de totale Montfoortse woningvoorraad bestond in 1904 39,01% uit woningen met meer dan drie ter bewoning bestemde vertrekken. Landelijk gezien was dit cijfer in 1899 23%. Op enige afstand loopt Montfoort in de pas met de landelijke situatie voor wat betreft de percentages één- en twee-vertrekswoningen. De woningen met drie ter bewoning bestemde vertrekken zijn echter in veel mindere mate voorhanden dan landelijk, en de grotere woningen in veel ruimere mate. Er is dus in tegenstelling tot de landelijke situatie geen geleidelijke overgang van kleine naar grote woningen, maar er is in Montfoort een abrupte tweedeling tussen deze categorieën door het goeddeels ontbreken van de categorie woningen met drie ter bewoning bestemde vertrekken.

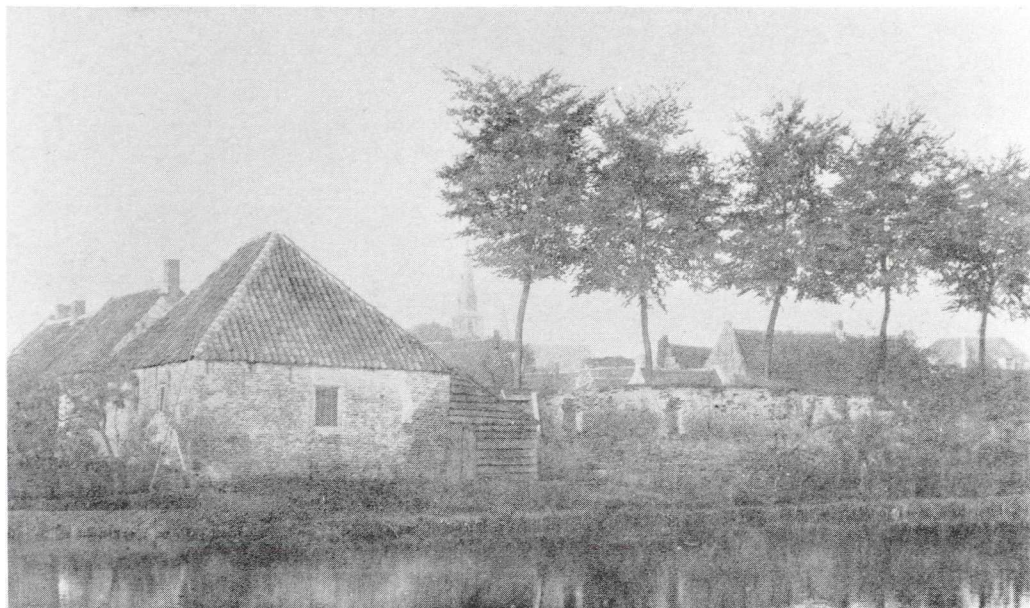
Het gemiddeld aantal bewoners per woningtype kan worden berekend door een correctie toe te passen voor onbewoonde woningen. Het RGC geeft aan, dat van de één-vertrekswoningen er tien onbewoond zijn, van de twee-vertrekswoningen zeven en van de drie-vertrekswoningen één.

Bewoners van kleine woningen, in relatie tot het totaal aantal bewoners in 1904

type woning	aantal bewoners	% van totaal	% landelijk*	gemiddeld aantal bewoners	landelijk gemiddelde*
1-vertreks woning	323	18,24	24	3,02	3,81
2-vertreks woning	476	26,88	30	4,03	4,48
3-vertreks woning	135	7,62	19	4,66	4,87
totaal	934	52,74	73	3,68	4,32

* Gegevens volkstelling 1899

Niet alleen wat betreft percentages kleine woningen, maar ook wat betreft gemiddelde bewoning van kleine woningen bleef Montfoort achter vergeleken bij de landelijke situatie. Dit gaat niet op voor de gemiddelde bewoning van grote woningen. Wanneer we het percentage onbewoonde grote woningen op nul stellen³, dan bedroeg het gemiddeld aantal bewoners in deze categorie in 1904 5,33. Op basis van de gegevens van de volkstelling van 1899 kan voor deze categorie een landelijk gemiddelde van

De zuidoostelijke hoek van Montfoort, circa 1905. Links het pand wijk A nr. 63, gelegen aan de Koude Hoek en in 1904 onbewoond. Rechts daarvan, achter de oude stadsmuur, zijn de daken van de huisjes aan de Achterstraat zichtbaar.

Coll.: Gemeente Montfoort

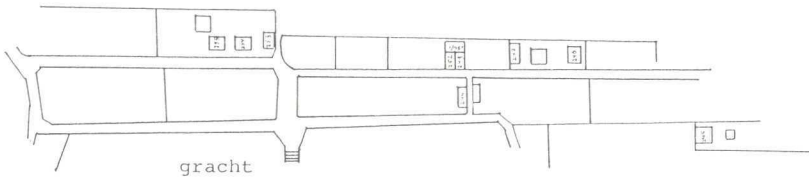
5,25 personen berekend worden. Het gemiddeld aantal bewoners van alle woningen in Montfoort bedroeg in 1904 4,13. Het landelijk cijfer van 1899 ligt weer iets hoger: 4,54 bewoners per woning. Overigens liepen per provincie de gemiddelden sterk uiteen. Vergeleken met de situatie per provincie in 1899, geven de cijfers voor Montfoort een gunstig beeld. Zowel wat betreft het percentage kleine woningen als wat betreft het bewonersgemiddelde van deze woningen, zijn alleen de cijfers van de provincie Limburg lager dan die van Montfoort.

De kleine huurwoningen

De Woningwet bepaalde in artikel 9, dat verhuurders van woningen, die drie of minder ter bewoning bestemde vertrekken bevatten, aangifte dienden te doen van de grootte van de woning en van de grootte van het gezin, dat de woning huurde. De gedachte die hieraan ten grondslag lag was, dat de probleemwoningen meestal kleine huurwoningen waren. Ten behoeve van deze aangifte stelde de minister van binnenlandse zaken op 14 februari 1903 een model van een formulier vast.⁴ Krachtens het derde lid van artikel 9 van de Woningwet bepaalden burgemeester en wethouders van Montfoort vervolgens, dat de aangiften in Montfoort vóór 1 oktober 1903 plaats dienden te hebben gehad.

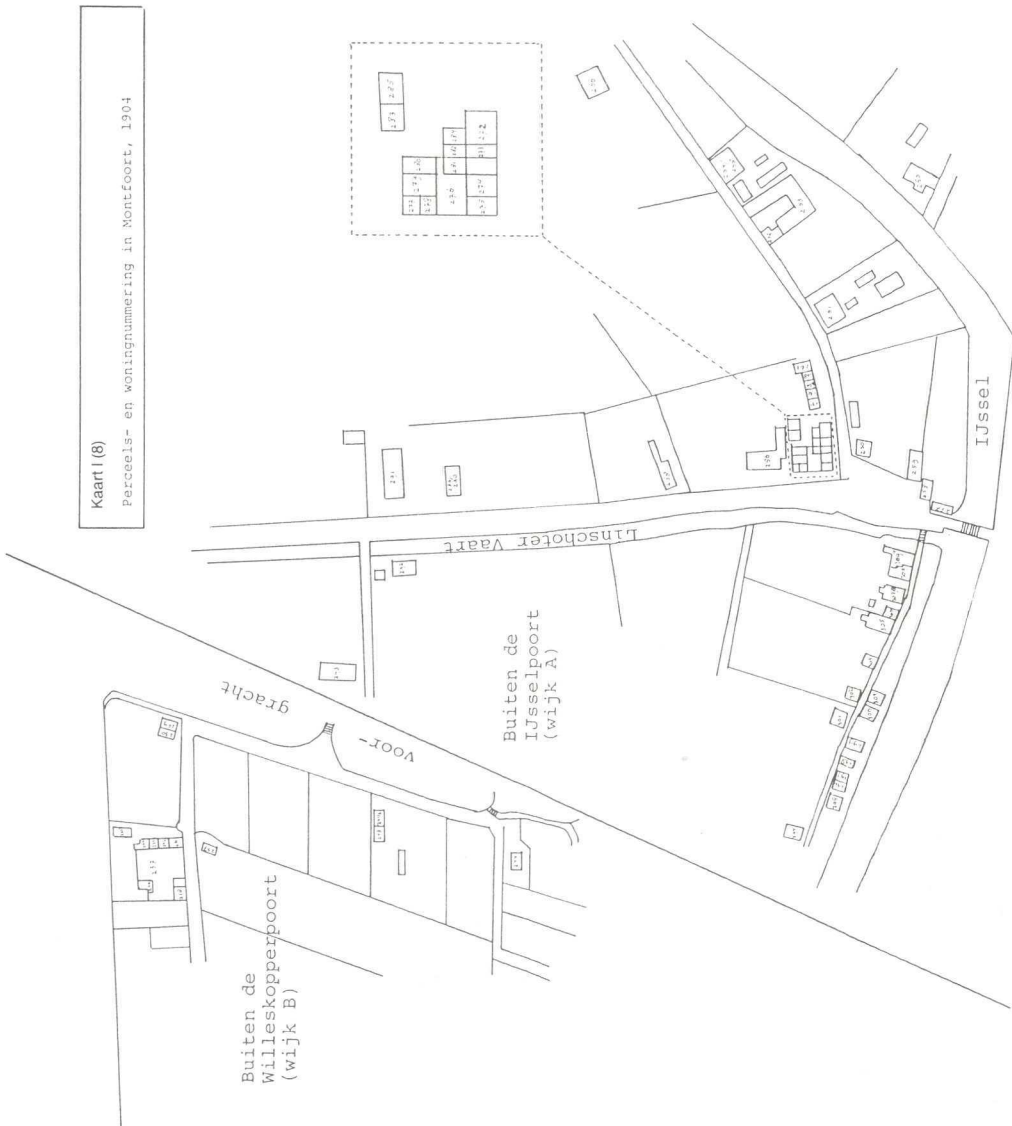
Eind augustus 1903 kwam het leeuwedeel van de aangiften binnen. De aangiften werden op grond van artikel 10 van de Woningwet doorgestuurd naar de gezondheidscommissie te Wijk bij Duurstede, die de gegevens waarschijnlijk gebruikte ter controle en aanvulling van de door haar zelf geregistreerde gegevens. Wijzigingen in feitelijke bewoning of met betrekking tot de persoon van de verhuurder werden tot en met september 1904 verzameld en doorgegeven aan de gezondheidscommissie. Na het gereedkomen van het rapport van de gezondheidscommissie werden de formulieren geretourneerd.⁵ Deze formulieren zullen in het vervolg worden aangeduid met *BIZA*.

Buiten de
Heeswijkerpoort
(wijk A)

Kaart I (8)

Perceels- en woningnummering in Montfoort, 1904

Kaart II (B)

Kleine huurwoningen, verhuurders van kleine huurwoningen,
en niet bewoonde woningen en percelen, Montfoort, 1904

▨ = huurwoning met één ter bewoning bestemd vertrek
▧ = huurwoning met 2 ter bewoning bestemde vertrekken
▩ = huurwoning met 3 ter bewoning bestemde vertrekken
▪ = niet bewoonde percelen en woningen

Verhuurders van woningen:

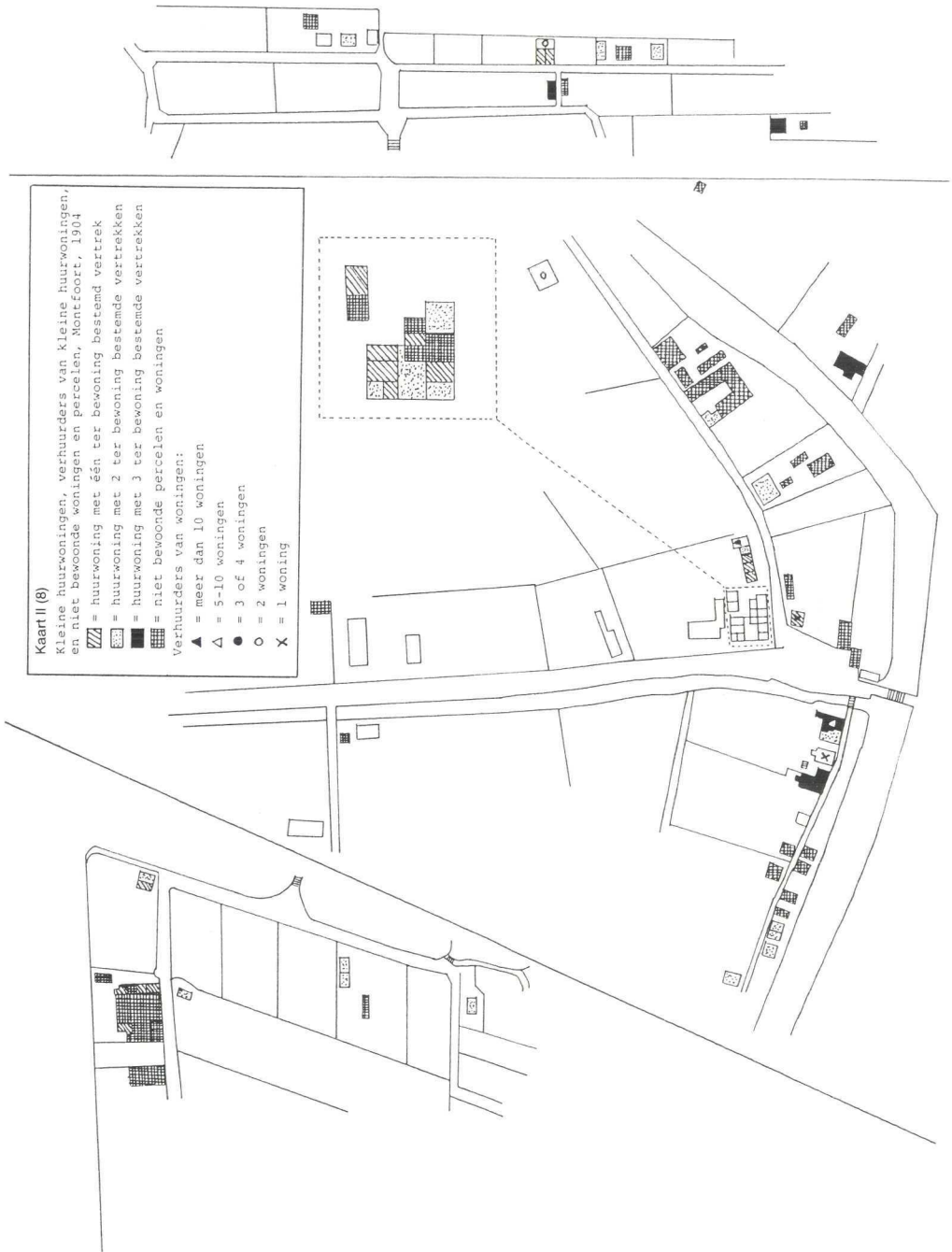
▲ = meer dan 10 woningen

△ = 5-10 woningen

● = 3 of 4 woningen

○ = 2 woningen

X = 1 woning

De verzameling van gegevens voor RGC en BIZA vond dus ongeveer tegelijkertijd plaats en in beide gevallen was het uitgangspunt woningen met drie of minder ter bewoning bestemde vertrekken. Maar RGC onderzocht deze categorie woningen in haar geheel, terwijl BIZA zich beperkte tot de huurwoningen. Dit verschil komt tot uiting in het aantal onderzochte woningen: BIZA heeft 285 formulieren opgeleverd, waarvan er 32 wijzigingsformulieren zijn, zodat er in totaal 253 woningen zijn onderzocht. RGC gaat uit van 272 onderzochte woningen. Het verschil, zijnde negentien woningen, kan worden aangemerkt als kleine eigendomswoningen. RGC bevat één tabel, die onderscheid maakt tussen eigendomswoningen en huurwoningen. Deze tabel maakt met betrekking tot de kleine woningen de volgende vergelijking mogelijk:

Vergelijking woningen RGC en BIZA, gerelateerd aan totale woningvoorraad in 1904

	RGC	% van totaal aantal woningen	BIZA	% van totaal aantal woningen
totaal aantal onderzochte woningen	272	60,99	253	56,73
waarvan:				
1-vertreks huurwoningen	112	25,11	121	27,13
2-vertreks huurwoningen	113	25,34	107	23,99
3-vertreks huurwoningen	28	6,28	25	5,61
subtotaal	253	56,73	253	56,73
kleine eigendomswoningen	19	4,26	-	-
totaal	272	60,99	253	56,73

Tegenover de 253 kleine huurwoningen van het RGC staan dus 253 kleine huurwoningen van BIZA. Deze schijnbaar ongeëvenaarde precisie kan het resultaat zijn van een enigszins gemanipuleerde uitkomst door de gezondheidscommissie, die immers vóórdat haar rapport uitkwam in de gelegenheid is geweest haar uitkomsten te vergelijken met BIZA. De bereikte exacte gelijkheid kan ook correct tot stand gekomen zijn. Dit impliceert dan wel, dat gedurende de duur van het BIZA-onderzoek alle kleine huurwoningen op enig tijdstip bewoond zouden zijn geweest. Volstrekt onmogelijk is dit niet, want BIZA kende een zeven maanden langere onderzoekstermijn dan het RGC, in welke tijd 32 wijzigingsformulieren werden ingeleverd. Deze blijken echter alle betrekking te hebben op al eerder als bewoond opgegeven percelen.

Gezien het feit, dat ook tussen de verschillende kleine huurwoningen onderling door RGC en BIZA verschillende uitkomsten zijn bereikt, zijn er blijkbaar interpretatieverschillen geweest, met name ten aanzien van het feit of een woning nu als één- of als twee-vertrekswoning diende te worden aangemerkt. Er werden tijdens de onderzoeken dan ook deels verschillende criteria gehanteerd.

Verschillen in criteria bij RGC en BIZA, 1903/1904

ruimte	RGC	BIZA
ruimten kleiner dan 4 m ²	-	X
zolder in gebruik als slaapkamer	X**	X
keuken	X	-

X= aanmerken als ter bewoning bestemd vertrek

-= niet aanmerken als ter bewoning bestemd vertrek

**= alleen bij afgetimmerd vertrek

*Hoek Doeldijk-Hofdijk, circa 1905, met gezicht op de huisjes van J. van Vliet, wijk A nrs. 272-284. Van het aaneengesloten complex woningen bestaan nog enkele gedeelten als bergplaats. Het huisje op de hoek was nr. 275: twee vertrekken van 9,69 m² en 9,38 m², hoog 2,75 m., één bewoner, van beroep winkelierster.
Coll.: Gemeente Montfoort.*

Alle overige ruimten, zoals alkoven, bergplaatsen, werkplaatsen, washokken, portalen, winkels, kelders en zolders, werden zowel door RGC als door BIZA niet als woonvertrek aangemerkt. Wel werden ze in beide gevallen als woonvertrek aangemerkt als ze tevens dienst deden als slaapvertrek.

Het verschil in gebruikte criteria zou door de gezondheidscommissie bij controle van de formulieren geëlimineerd kunnen zijn. Dat dit niet gebeurd is blijkt uit de onderlinge uitkomsten van één-, twee- en drie-vertreks huurwoningen. De gemiddelde bewoningcijfers blijven bij die verschillen overigens vrijwel gelijk, hetgeen aangeeft, dat in ieder geval de cijfers van de daadwerkelijk geregistreerde woningen correct zijn verwerkt.

Vergelijking bewonersgemiddelden van RGC en BIZA, 1904

type woning	aantal-RGC	bewoners-RGC	gemiddeld-RGC	aantal-BIZA	bewoners-BIZA	gemiddeld-BIZA
bewoonde 1-vertreks woningen	107	323	3,02	121	368	3,04
bewoonde 2-vertreks woningen	118	476	4,03	107	465	4,35
bewoonde 3-vertreks woningen	29	135	4,66	25	114	4,56
totaal	254**	934	3,68	253	947	3,74

**= bestaande uit 235 bewoonde kleine huurwoningen en 19 kleine eigendomswoningen

Dit leidt tot de veronderstelling, dat de gezondheidscommissie in werkelijkheid slechts 235 huurwoningen heeft geregistreerd, die bewoond waren en dat zij de geconstateerde onbewoonde kleine huurwoningen heeft afgerond op het getal, dat nodig was om 253 te bereiken: achttien. Hiervoor is er nog een indicatie: de geconstateerde kloof tussen het berekende aantal van 446 woningen en het geconstateerde aantal van 429 bewoonde woningen in 1904⁶, wettigt de veronderstelling, dat althans een deel van het verschil kan worden gerekend tot de categorie onbewoonde kleine huurwoningen en dat derhalve de som van onbewoonde en bewoonde kleine huurwoningen in 1904 groter was dan 253.

De verhuurders van kleine woningen

De 253 kleine huurwoningen, die door BIZA werden geregistreerd, werden verhuurd door 79 verschillende personen, bedrijven en instellingen. Hiervan waren er achttien niet te Montfoort gevestigd. De meeste woningeigenaren bezaten slechts één woning, maar er waren ook enkele grote verhuurders. Van deze grote verhuurders - vanaf vijf woningen - kwam er slechts één van buiten Montfoort, de Maatschappij tot Exploitatie van Steenfabrieken, gevestigd te Willeskop. Deze exploiteerde onder meer de steenfabriek „Kerkzicht” die net buiten de Willeskopperpoort lag en die zijn arbeiders voornamelijk uit Montfoort betrok. Een aantal grote verhuurders bezat een flink aantal aaneengesloten woningen. Hierbij dient er nogmaals op gewezen te worden, dat meer woningen in hetzelfde perceel kunnen voorkomen. Zo bevonden de woningen wijk A nrs. 137 tot en met 144 zich in één en het zelfde perceel, dat eigendom was van de Diakonie van de Nederlands Hervormde gemeente. Alle woningen van de Diakonie lagen aan de Vrouwenhuisstraat en de Mannenhuisstraat en waren oorspronkelijk eigendom van de vier armenfondaties, die in 1861 waren opgeheven. J. van Vliet bezat alle huizen buiten de IJsselpoort, die genummerd waren wijk A 268 tot en met 285. Zelf woonde hij ernaast, in wijk A nummer 267. G.H. Verstegen, weduwe Jacobi, bezat onder meer vier huisjes aan de Koude Hoek en zes woningen in de Achterstraat en de in het verlengde daarvan gelegen Schoolstraat. J. van Kooten bezat onder meer zes woningen in de Oude Boomgaard, vijf naast elkaar gelegen woningen in de Bergstraat en hoek Bergstraat-Lange Kerkstraat, drie naast elkaar gelegen woningen op de IJsselkade, en drie naast elkaar gelegen woningen op de Achterbaan. De reus onder de verhuurders van kleine huurwoningen, W. Steenbeek, bezat onder meer de bij elkaar gelegen woningen wijk A nrs. 8, 9, 10, 12, 13, gelegen aan de Hoogstraat, de woningen hoek Lieve Vrouwegracht-Oude Boomgaard, genummerd wijk B 187 tot en met 191, gelegen in één perceel, verder wijk B 192 tot en met 195, en de woningen wijk B 198 tot en met 202. De negen grootste verhuurders van kleine huurwoningen bezaten daarmee 51,38% van dit segment woningen en daarmee meer woningen dan de overige 70 verhuurders tezamen.

eigenaren van kleine huurwoningen, 1904

aantal eigenaren	aantal kleine huurwoningen	namen van grote verhuurders (vanaf 5 woningen)
40	1	
15	2	
9	3	
4	4	
2	5	
1	7	Mij. tot expl. van steenfabrieken
1	8	R.K. kerkbestuur en armbestuur
1	9	F.H. Hilgers
1	10	Diakonie N.H. gemeente
1	11	H.J. Campman
1	13	J. van Vliet
1	14	G.H. Versteegen
1	25	J. van Kooten
1	33	W. Steenbeek

De kwaliteit van de kleine woningen

De kwaliteit van woningen wordt bepaald door een groot aantal factoren, uiteenlopend van de grootte van de woning en de omgeving waarin de woning gelegen is, tot de bouwkundige staat ervan. In deze zin kan er aan het begin van deze eeuw nauwelijks gesproken worden van kwalitatief goede woningen in de categorie kleine woningen. Allereerst geldt dit al ten aanzien van de oppervlakte van de kleine woningen. Zelfs de woningen met drie ter bewoning bestemde vertrekken hebben hoogst zelden een oppervlakte van meer dan 50 m².

De oppervlakte van 1-vertrekswoningen, 1904

RGC			BIZA		
opp.	aantal	% van categorie	opp.	aantal	% van categorie
8-10 m ²	1	0,85	8-10 m ²	2	1,65
10-13 m ²	17	14,53	10-13 m ²	17	14,05
13-16 m ²	32	27,35	13-16 m ²	40	33,06
16 > m ²	67	57,26	16-20 m ²	33	27,27
			20-24 m ²	15	12,40
			24-30 m ²	8	6,61
			40-45 m ²	1	0,83
			geen opgave	5	4,13
totaal	117	100%		121	100%

De indeling naar oppervlakte van één-vertrekswoningen in het RGC is weinig zeggend. Deze indeling is daarom uitgebreid met de aan BIZA ontleende cijfers, die zoals vermeld uitsluitend voor huurwoningen gelden.

De oppervlakte van twee- en drie-vertrekswoningen, 1904 (RGC)

opp.	aantal	% van categorie	aantal	% van categorie
	2-vertreksw.		3-vertreksw.	
10-20 m ²	18	14,40	—	—
20-30 m ²	64	51,20	3	10,00
30-40 m ²	35	28,00	18	60,00
40-50 m ²	4	3,20	7	23,33
50 > m ²	4	3,20	2	6,67
totaal	125	100%	30	100%

De door de gemeenteraad van Montfoort op 20 januari 1905 vastgestelde bouwverordening zou voortaan de bouw van een groot deel van deze woningen onmogelijk maken.⁷ Iedere nieuw te bouwen woning zou voortaan tenminste twee woonvertrekken dienen te bevatten, en tenminste 30 m² groot dienen te zijn. Alleen al op grond van deze laatste bepaling zou 80,15% van de in 1904 bestaande kleine woningen niet meer gebouwd mogen worden. De bouwverordening bepaalde verder, dat de hoogte van nieuw te bouwen woningen ten minste 2,80 m. diende te bedragen, aan welke eis tenminste 195 van de 272 kleine woningen niet voldeden. Nieuwe woningen dienden voorts ramen te hebben, die tenminste 1/7 deel van het vloeroppervlak uitmaakten. Voor bestaande woningen bedroeg dit 1/12 deel van het vloeroppervlak. Hieraan voldeed 20,96% van de kleine woningen niet.

Een ander criterium van belang bij de beoordeling van de woningkwaliteit is het niveau van de drinkwatervoorziening.

De drinkwatervoorziening in Montfoort was in 1904 uitermate slecht. Drinkwaterleiding was niet aanwezig. Pas in 1925 werd een gemeentelijk waterleidingbedrijf opgericht. Van de kleine woningen beschikte bijna de helft niet over enige acceptabele vorm van drinkwatervoorziening. Het beschrijvende gedeelte van het RGC meldt, dat deze woningen het water uit de Hollandse IJssel betrokken hetgeen uitermate onhygiënisch was, omdat talloze huizen hier hun afvalwater op loosden. Voor zover er pompen aanwezig waren, bleken die bij nader onderzoek allesbehalve goed en

betrouwbaar drinkwater te leveren. In de meeste gevallen was de oorzaak hiervan, dat het water van te geringe diepte werd betrokken.

Drinkwatervoorziening in kleine woningen, 1904

soort voorziening	aantal woningen	% van categorie (RGC)
regenbak	2	0,74
pomp (privé)	24	8,82
pomp (gemeenschappelijk)	117	43,01
geen voorziening	129	47,43
totaal	272	100%

De Hofstraat, circa 1905. De vier panden uiterst rechts (wijk A nrs. 235-238) waren eigendom van J. van Kooten. Coll.: Gemeente Montfoort.

Het RGC heeft deze cijfers niet naar grootte van de woning uitgesplitst, zodat niet vastgesteld kan worden of de drinkwatervoorziening in kleinere woningen significant slechter geregeld was dan in grotere woningen. Dit kan wel worden vastgesteld ten aanzien van de aanwezigheid van privaten. De aanwezigheid van een eigen privaat bij de woning blijkt een sterke relatie te hebben met het aantal vertrekken van de woning.

Aanwezigheid van privaten bij kleine woningen (RGC), 1904

situatie	1-vertrek	2-vertrek	3-vertrek	totaal
geen privaat	21 (17,95%)	17 (13,60%)	1 (3,33%)	39 (14,34%)
gemeenschappelijk privaat	58 (49,57%)	35 (28,00%)	5 (16,67%)	98 (36,03%)
eigen privaat	38 (32,48%)	73 (58,40%)	24 (80,00%)	135 (49,63%)
totaal	117 (100%)	125 (100%)	30 (100%)	272 (100%)

In het grote pand met trap aan de Mannenhuysstraat was ooit het uit de middeleeuwen daterende gasthuis gevestigd. Vanaf 1861 was het pand eigendom van de diakonie van de N.H. Gemeente. In het pand waren de woningen wijk A nrs. 137-144 gevestigd. De foto is kort voor de sloop in 1922 gemaakt.
Coll.: Gemeente Montfoort.

Er is geen bron voorhanden, die op enig moment een volledig overzicht geeft van de kwalitatieve toestand van de huizen in Montfoort. De Volkstellingen stelden geen vragen met betrekking tot de kwalitatieve toestand en ook de woningregisters verschaften daarin geen inzicht. De lijst met opmerkingen ten aanzien van de kwalitatieve toestand van woningen, achterin het RGC, is daarmee de eerste poging hierin verandering te brengen. Van de in totaal 272 geregistreerde kleine woningen, werden er 117 becommentarieerd, veelal middels meerdere kwalificaties per woning. Dat de lijst niet systematisch is kan geconstateerd worden aan de hand van de apart voorhanden cijfers over de aanwezigheid van privaten, die een andere uitkomst laten zien dan deze lijst.

Kwalificaties van RGC per categorie woning, gerelateerd aan totaal aantal woningen per categorie, 1904**

kwalificatie	1-vertrek huur	%	2-vertrek huur	%	3-vertrek huur	%	eigendom 1-3 vertrek	%	totaal	%***
vocht	30	26,79	24	21,24	3	10,71	4	21,05	61	22,43
lekkage	39	34,82	16	14,16	1	3,57	4	21,05	60	22,06
geen privaat	19	16,96	3	2,65	3	10,71	2	10,53	27	9,93
slecht privaat	2	1,79	2	1,77	2	7,14	-	-	6	2,21
rook	29	25,89	14	12,39	2	7,14	3	15,79	48	17,65
stank	9	7,96	5	4,42	1	3,57	2	10,52	17	6,25
ongedierte	6	5,36	2	1,77	1	3,57	-	-	9	3,31
oud, bouwvallig, slecht	35	31,25	10	8,85	-	-	6	31,58	51	18,75
slecht onderhouden, slecht bewoond	15	13,39	3	2,65	1	3,57	2	10,35	21	7,72
vrijwel onbewoon- baar	10	8,93	-	-	-	-	3	15,79	13	4,78
slechte lage zolder	3	2,68	2	1,77	-	-	1	5,26	6	2,21
slechte vloer	1	0,89	-	-	-	-	-	-	1	0,37
slechte muren	1	0,89	3	2,65	-	-	-	-	4	1,47

**= De indeling naar grootte en soort van woning is ontleend aan BIZA

***=percentage van totaal aantal kleine woningen volgens RGC (272)

Ook al is het overzicht niet volledig en systematisch, het laat enkele duidelijke gevolgtrekkingen toe. De huurwoningen tonen een duidelijke kwalitatieve verbetering al naar gelang ze meer vertrekken hebben. De kleine eigendomswoningen blijken in bijna even slechte staat te verkeren als de huurwoningen met één ter bewoning bestemd vertrek. De toegekende kwalificaties zijn niet exclusief. Cumulatie van gegevens mag dan ook niet zonder meer plaatsvinden.

Maar cumulatie van het aantal toebedeelde kwalificaties per woning bevestigt toch het bovenstaande beeld. De één-vertrekshuurwoningen zijn gemiddeld van 1,8 kwalificatie voorzien, de twee-vertrekshuurwoningen van 0,7 en de drie-vertrekshuurwoningen van 0,6. De kleine eigendomswoningen stijgen weer tot 1,4 kwalificatie per woning.

Het valt buiten het kader van dit artikel om te volgen hoe het op de inwerkingtreding van de bouwverordening volgende bouwtoezicht ging functioneren en welke gevolgen dit had voor de kwaliteit van de woningen. Voor het moment volstaat de constatering, dat van de 253 in BIZA geregistreerde kleine huurwoningen meer dan 75% in de periode 1904-1990 is afgebroken dan wel als woning buiten gebruik is gesteld. De overige woningen zijn vrijwel zonder uitzondering middels (ver)nieuwbouw verbeterd en uitgebreid.

Huisjes aan de Achterstraat, midden jaren zeventig. Het lage gedeelte (de woningen wijk A 85-88) werd kort daarop gesloopt. Het hoge gedeelte (wijk A 83-84) is thans in gebruik als bergplaats. Beschrijving van nr. 87 in 1904: één vertrek van 17,06 m², hoogte 2,40 m., zeven bewoners, waarvan één beroepsbeoefenaar, een arbeider. Toegekende kwalificaties: vervallen woning, vrijwel onbewoonbaar.

A 88 was de kleinste woning van Montfoort: 7,59 m², hoogte 3,20 m., één bewoner, zonder beroep. Toegekende kwalificaties: geen privaat, geen zolder, ongeschikt ter bewoning.

Coll.: Gemeente Montfoort.

*De Lange Kerkstraat, gezien vanaf de Heiliglevenstraat, circa 1900. Het perceel links op de hoek was wijk B nr. 53. Het had drie vertrekken van 8,64 m², 7,80 m² en 3,06 m². Er woonden in 1904 vijf personen in, waarvan twee beroepsbeoefenaren: rietdekker en dienstbode. Toegekende kwalificaties: vocht, rook, geen privaat. De woning werd in mei 1940 door een bom getroffen en daarna afgebroken.
Coll.: Gemeente Montfoort.*

Noten:

1. C.G.M. Noordam, *Inventaris van het archief van de gemeente Montfoort, 1813 - ca. 1937, en van te Montfoort gevestigde instellingen, 1813-1970* (verder aan te duiden als GAM), inventarisnummer 214, volgnummer 61.
2. GAM, inventarisnummer 1547.
3. De cijfers van het RGC suggereren een afname van de onbewoondheid bij toename van het aantal vertrekken. Van de in 1904 aanwezige 446 woningen waren er 429 bewoond. Hiervan behoorden er 272 tot de categorie woningen met drie en minder ter bewoning bestemde vertrekken, en 157 tot de grotere woningen. De vergelijkende cijfers van de volkstelling van 1899 zijn ontleend aan: G. Oosterbaan, *De Woningwet*, (Amsterdam, 1904).
4. GAM, inventarisnummer 214, volgnummer 66.
5. GAM, inventarisnummers 1548-1553.
6. Vastgesteld met behulp van het kohier van de hoofdelijke omslag, de kieslijst en het bevolkingsregister, en registers van ingekomen en vertrokken personen.
7. GAM, inventarisnummer 216, volgnummer 1.
8. Algemene toelichting bij de kaartjes van Montfoort:
De afgebeelde bewoonde objecten zijn woningen, die dikwijls geen afzonderlijk perceel vormen. Zo vormen de woningen wijk B nrs. 187 tot en met 191 een perceel, waarvan uiterlijk niet herkenbaar was, dat het uit meerdere woningen bestond. De indeling van dergelijke percelen kon in de meeste gevallen niet worden vastgesteld, zodat de woningen daarin naar logische nummervolgorde zijn ingetekend. Het kaartje van het centrum is niet op dezelfde schaal getekend als de kaartjes van de woningen buiten de poorten. Een aantal onbewoonde objecten, die tevens ongenummerd waren, is niet ingetekend. Dit betreft met name de opslagplaatsen achter de percelen aan de noordzijde van de Hoogstraat. Van het kasteelterrein (wijk A nr. 239) is een vleugel als pars pro toto genomen. Het ontbreken van aanduidingen in de overige percelen op het kasteelterrein heeft derhalve geen betekenis.

C.G.M. Noordam,
Gemeentearchief Montfoort,
Hoogstraat 36,
3417 HD Montfoort.

De Putkupe, later Putkuip, een Middeleeuws conferentie-oord ter beslechting van geschillen tussen Holland en het Sticht

door J. van Bommel

Inleiding

De 15e eeuw kenmerkt zich door de verbitterde strijd tussen de Hoeken en Kabeljauwen in het westen en onder andere namen ook in het oosten van ons land.

Plundering, moord en brandstichting waren telkens terugkomende rampen. Hongersnood en als gevolg daarvan de pest teisterden regelmatig de steden en nog meer het platteland. In het Sticht was het platteland zodanig ontvolkt, dat men overwoog immigranten van elders aan te trekken.

Het is ook de eeuw waarin de zelfstandigheid van het Sticht, reeds geducht verzwakt door Holland en Gelre, verder terugviel, vooral door de Bourgondiërs, en in 1529 volledig zijn zelfstandigheid kwijtraakte aan keizer Karel V.

Hierbij heeft de „Putkuip” een kleine rol gespeeld door de „dagvaarten”, die daar gehouden zijn. Deze had men te danken aan hertog Philips van Bourgondië, die in 1429 vanuit Brugge met het voorstel kwam daar bij geschillen te vergaderen. De Putkuip was toen dus reeds in Brugge bekend! Verborgen in de archieven te Utrecht, Woerden, Den Haag, enz. liggen ongetwijfeld nog meer gegevens te wachten op ontdekking.

De naam Putkuip is alleen bewaard gebleven bij de boerderij „Putkuip” bewoond door de fam. T. Korver.

Een gesprek en rondwandeling met de heer T. Korver werkten verhelderend om zich een voorstelling te maken van dit historische terrein.

Oorsprong en ligging

Een doctoraalgroep uit Amsterdam bestudeerde in 1976-1977 de oudste schaarse gegevens uit de archieven van deze omgeving.¹

Zij kwam tot de conclusie, dat de ontginning van de wildernis ten noorden van de Oude of Leidse Rijn tussen Woerden en Harmelen omstreeks het jaar 1200 zijn voltooiing naderde.

Tussen deze ontginningen en de Oude Rijn lag een strook rivierklei, die reeds lang voor die tijd bewoond was. Deze smalle strook was volgens Melis Stoke in zijn Rijkroniek van omstreeks 1300, in bezit van Holland: „Tlant van Woerden, groot ende smal.” Het strekte zich uit van de Kruipin tot het Oudeland van de Indijk en bij de Oude Rijn tot aan de Kleinjansbrug.

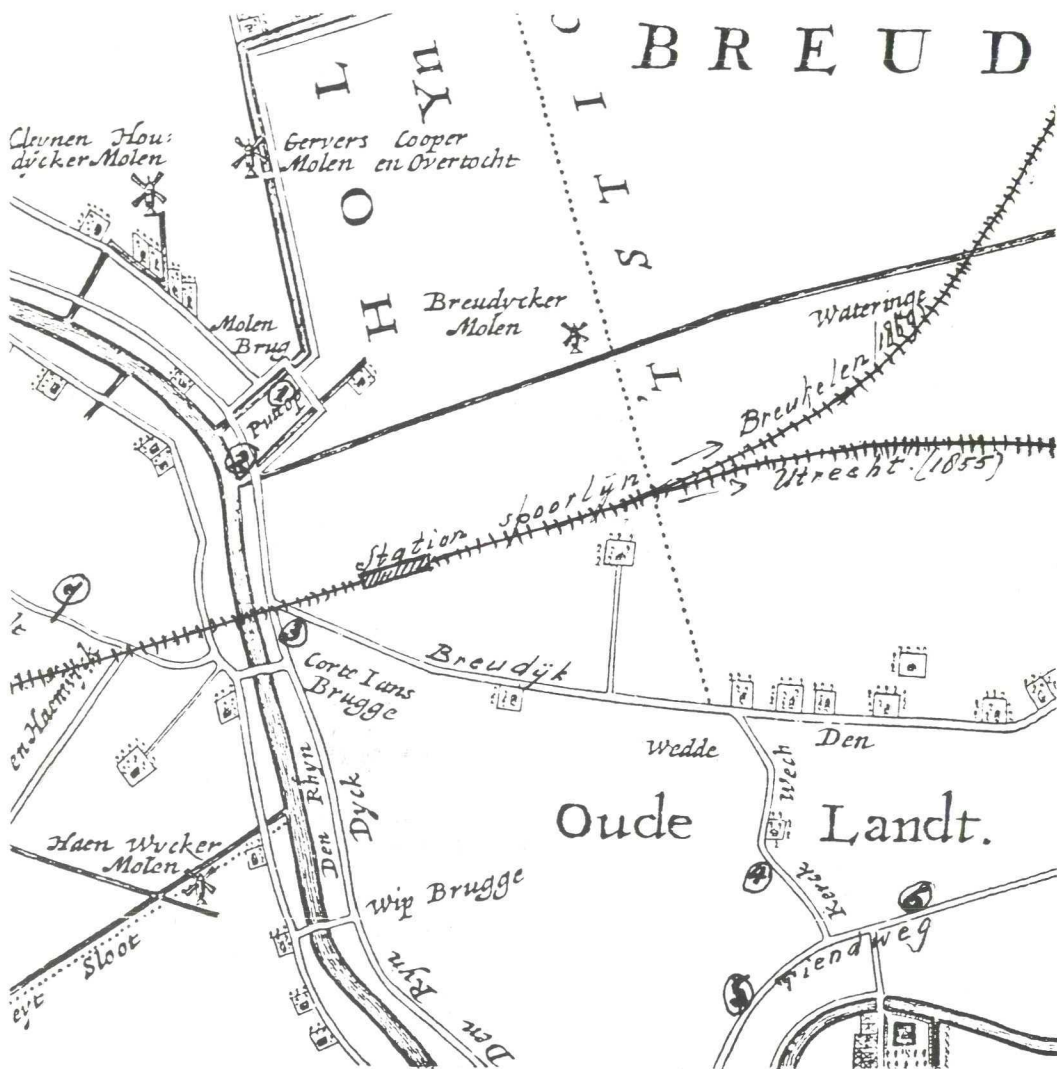
De Breudijk vormde de grens tussen beide aan de landzijde. Aanvankelijk heette het Ghersdorp of Gheersdorp, later werd het Geestorpe en tenslotte Geestdorp genoemd.²

Waarschijnlijk werden in deze omgeving eerst de polder Breudijk, daarna Gerverscop en als laatste Teckop ontgonnen.

In het algemeen begon men met de ontwatering van het moerassige land en groef men daartoe een wetering. Zo kwamen al of niet gelijktijdig de Breudijkse en Gerverscopse wetering tot stand. Via Geestdorp kwam dit water in de Oude Rijn. De Teckopse wetering bereikte de Rijn door de kleine Houdijk.

Net voor Geestdorp kwamen de Gerverscopse wetering vanuit het noorden en de Breudijkse wetering vanuit het oosten tesamen en liepen verder evenwijdig naast elkaar door Geestdorp naar de Oude Rijn. Voor het uitvoeren van dergelijke ontginningen had men vaklui nodig, die plaatselijk meestal niet aanwezig waren en daarom uit andere streken aangetrokken moesten worden, onder andere uit Friesland.

Voor huisvesting, enz. moest dan eveneens gezorgd worden. Niet onmogelijk is het, dat toen de eerste herberg tussen de twee weteringen aan de Oude Rijn gebouwd werd. Omstreeks 1400 stond daar althans een herberg³, die er volgens mr. Kaspar Burman rond 1750 nog stond.⁴

De oorspronkelijke en tegenwoordige Putkop en omgeving.

1. Putkop voor het eerst genoemd in 1286. In 1429 Putcuipij genoemd. De boerderij ter plaatse heet nog „Putkuip” en behoorde onder Geestdorp.
2. De herberg aan de Rijn was reeds aanwezig voor 1421 en wordt voor het laatst in 1750 genoemd.
3. Na de aanleg van de spoorlijn in 1855, kwam er een nieuwe herberg, maar nu in het Oudeland met de naam „Putkop”. De naam bleef behouden bij het nieuwe restaurant.
4. De Kerkwech wordt nu Tienweg genoemd.
5. Van de oorspronkelijke Tienweg heet het eerste gedeelte nu Ambachtsheerelaan.
6. Het gedeelte, dat in het verlengde van nr. 5 lag, is niet meer aanwezig. Alleen het laatste stuk werd ca. 1700 opgenomen in de weg, die nu Apellaan heet.
7. Vanaf Kleinjansbrug liep het nu verdwenen zandpad in de richting Woerden. Niet ver van Groepenbrug liep het uit op de Breeveldseweg.

Tek.: J. van Bommel.

Uit de omgeving van de Putkupe kon men tevens de klei halen, die nodig was voor de aanleg van dijken en kaden rondom de nieuwe polders of copen. Ook later maakte men nog wel gebruik van deze klei. In een brief van 11 november 1437 uit het archief van het waterschap Bijleveld lezen we, dat het waterschap toestemming verleende aan „den gemeenen buren van Gerverscop alsoe, dat sij tot alre tijt euwelijk duerende, aerde moghen nemen te meester oirbaer tusschen den Indijck en Gerverscop”.⁵ Staat men voor de boerderij en kijkt men in de richting van het voormalig station, dan ziet men neer op diep afgevet land, dat in een moeras eindigt. Van dat land is waarschijnlijk sprake in het testament van Cornelis Jansz. Lomberson, d.d. 14 juli 1691, waar sprake is van „seeckere huysinge, erve ende drie boogaarts, staande en gelegen aan de Puccop op Geestdorp”. Het was een leen van de heren van de Haar en strekte zich uit „aan de Puccop totte Putkuijll”.⁶ Met de Putkuijll werd vrijwel zeker het land bedoeld recht tegenover de boerderij aan de voorkant. Te Harmelen werd het woord kuil omstreeks 1925 nog gebruikt voor het afgevet land tussen de Joncheerelaan en de Ambachtsheerelaan. Te Woerden had men vroeger de Steenkuilen, de huidige Prinsenlaan en omgeving.

De ontwikkeling na de ontginningen

In de laatste jaren van de 13e eeuw kwam het Stichts-Hollands grensgebied steeds meer ter discussie tussen de bisschop van Utrecht en de graven van Holland, terwijl de heren van Woerden en van Amstel hier nauw bij betrokken waren.

Graaf Floris V werd steeds meer de feitelijke heer van het Sticht. Dan volgt zijn gewelddadige dood in 1296.

De bezittingen van Herman van Woerden en Gijsbrecht van Amstel, onder andere Bodegraven, Woerden, Geestdorp, het Oudeland te Harmelen en Teckop, gingen ondanks protesten van de Utrechtse bisschop Willem Berthout in Hollandse handen over.⁷ Om Teckop voor Holland bereikbaar te maken, kwam daar een strook land ten oosten van de Gerverscopse wetering onder de naam van Indijk eveneens onder Holland. Behalve Bodegraven behoort dit gehele gebied na een scheiding van bijna 700 jaar weer tot de provincie Utrecht!

Wolfert van Borselen, hoewel verdacht van medeplichtigheid aan de moord, zag kans de regering in Holland voor een groot deel ten eigen bate in handen te krijgen. De 12-jarige graaf Jan I liep volledig aan zijn leiband.

Wolfert vertrouwde de krachtige bisschop Willem Berthout niet. Om de nieuwe grens te versterken en beveiligen werd er volgens Melis Stoke besloten een burcht te bouwen „tot eenre stede, die men hiet die Pitkupe, sodat men niet int lant soude moghen comen”.⁸ Verder verhaalt Melis Stoke niets meer van deze burcht. Kort na elkaar stierven de drie hoofdfiguren: Wolfert van Borselen werd in 1299 te Delft gelycht, graaf Jan I stierf aan een ingewandsziekte in hetzelfde jaar en Willem Berthout sneuvelde in juli 1301.

De graaf werd opgevolgd door Jan van Avesnes. Na de dood van bisschop Willem Berthout werd de broer van graaf Jan II, Guy van Avesnes, zijn opvolger.

Even kwam er een betrekkelijk rustige tijd voor de omgeving van de Putkop. Vóór die tijd was er een versterking gebouwd op de plaats, waar nu de boerderij „de Putkuip” staat. Door brede sloten (of oude grachten?) omgeven, stonden de gebouwen daar als het ware op een eiland. De heer Korver heeft twee bruggen, nl. aan de voorzijde en opzij, na honderden jaren door dammen met een duiker vervangen. Over de brug aan de voorkant ging men rechtsaf naar de nabijgelegen herberg, later de Putkop genoemd, circa 100 meter verder aan de Rijn.

Het eiland, waarop nu de woning met bedrijfsgebouwen staat, werd oorspronkelijk de Pit- of Putkupe genoemd en daar werden de dagvaarten gehouden.

Er is enige twijfel over het bouwen van de burcht, genoemd door Melis Stoke. Meer zekerheid bestaat er over een blokhuis, gebouwd door de stad Utrecht. De Utrechtenaren kwamen in januari 1420 naar de Putkop en bouwden op de plaats waar nu de boerderij staat, het blokhuis. Van daaruit werd het Land van Woerden leeggeroofd en platgebrand.⁹

Eind januari 1421 trokken heer Dirc II van Zulen (van Hermalen) en zijn Utrechtse vrienden en

*Rechts aan de voorkant van de boerderij: uitzicht op de Wildveldseweg. Daarnaast de Breudijker Molenvliet.
Foto: J. van Bommel.*

andere Utrechtse ingezetenen vanuit het blokhuis naar Kamerik. Zij bezetten de kerk aldaar en staken de herberg aan de Putkuip in brand. Zijn eigen kasteel te Harmelen was juist in 1420 weer opgebouwd.¹⁰

In 1422 trachtte de kastelein van Woerden, Simon Frederik van Zwieten, hertog Jan van Beieren over te halen, hem 600 man af te staan voor het veroveren van het blokhuis.¹¹

Dit was niet meer nodig, daar reeds in juli 1422 de vrede gesloten werd. In 1428 kwam de Zoen van Delft tussen de Hoeken en Kabeljauwen tot stand.

Op 12 januari 1429 zond hertog Philips de Goede vanuit Brugge het voorstel tot Utrecht vrede met elkaar te sluiten. In deze brief werd tevens het voorstel gedaan voortaan geschillen te bespreken „tot Putcuyp”.¹² Bij de dagvaarten komen we hierop terug.

In 1481, toen er weer eens oorlog was met Utrecht, maakte een dertigtal poorters van Woerden aan de Putcuyp een damwand in de Rijn en een bolwerk (binnen de bestaande grachten).¹³ In 1478 was men daar nog bijeen geweest. Het gebouw, waarin toen was vergaderd, was dus kennelijk niet geschikt als bolwerk te dienen.

In de Tachtigjarige Oorlog werd in 1575-1576 Woerden door de Spanjaarden belegerd. De graaf van Megen met zijn Duitse soldaten legde ook een schans aan bij de Putkuip.¹⁴ Wellicht is dit de laatste versterking ter plaatse geweest.

Op een kaart van het Groot-Waterschap van Woerden, getekend in 1670, staat de naam van de Putkop nog op de juiste plaats. Volgens Mr. Kaspar Burman stond in 1750 aldaar nog „eene boere Herberg, nog genaamt de Putkop, gelegen aan den Rhijn tusschen de molenvlieten van de Breudijk en Gerverskop.”¹⁵

Nadat het Sticht in 1529 volledig in het rijk van keizer Karel V was opgenomen, was de Putkop niet meer nodig om geschillen tussen Holland en het Sticht op te lossen.

Voor het laatst is van de boerenherberg nog sprake op 26 november 1813. Mr. Jan Meulman vertelt, dat op die dag J.H. van der Hamme bij de herberg „de Puitkop of Pukkop” werd vermoord door een Frans soldaat en na beroofd te zijn, begraven werd in de nabijgelegen boomgaard.¹⁶

Door de aanleg van de spoorlijn op de grens van het Oudeland van de Indijk en het verdwijnen van de oude herberg, vervaagde de herinnering aan de plaats, waar de eigenlijke Putkop werkelijk lag. Dit werd nog versterkt, toen aan het begin van de Breudijk een nieuwe herberg de naam „de Putkop” ging dragen. Deze herberg is nu omgebouwd tot een modern restaurant.

*De oude herberg de Putkop.
Coll.: J. van Bommel.*

*Het huidige restaurant De Putkop.
Foto: J. van Bommel.*

De betekenis van de woorden Putkupe en Putkop

Alb. van Rooijen schreef in 1909 en 1910 een uitgebreid artikel over Harmelen.¹⁷ Ook de Putkop wordt genoemd. Hij ging er van uit, dat op de plaats van het tegenwoordige restaurant van die naam reeds een Romeinse taveerne had gestaan. Een verklaring voor deze bewering gaf hij niet. Het lijkt mij, dat hem de geschiedenis van de scherven, gevonden in de omgeving van het voormalige station, wellicht parten heeft gespeeld.

Bij zijn onderzoek in het archief van de Nederlandse Spoorwegen kon de heer C.J.W. Gravendaal geen enkele aanwijzing in die richting vinden. Uit de verhalen, afkomstig van de toenmalige bewoners van „de Holleboom” blijkt wel, dat het niet om een paar scherven ging. Over de betekenis van de naam kwam men ook niet tot een verklaring. In het Middelnederlands Woordenboek vond men voor het woord Putkupe als verklaring, dat dit *watertobbe* betekende. Dit woord kunnen we beschouwen als één van de betekenissen. Het woord was echter in de Middeleeuwen niet onbekend. In 1388 lag bij Ooi (Gld.) eveneens een „Putcupe”.¹⁸ Dr. C.J. van Doorn wijst in zijn boek „*Het oude Miland en zijn waterstaatkundige ontwikkeling*” op Friese invloeden bij de ontginningen rondom Kamerik, ook op taalgebied. In het moderne Fries ontbreekt dit woord. Merkwaardig is, dat in het Engels, dat enigszins verwant is aan het Fries, het woord *pit* nog voorkomt met de betekenis *uitgraven*. In de Middeleeuwen werd het woord „put” in ons land onder andere gebruikt met de betekenis: kuil. Het woord *cupe* kwam voor met de betekenis: *het gemene land*. Het lijkt me daarom aannemelijk, dat het in de Middeleeuwen de betekenis had van: *de kuil in het gemeene land*. Deze betekenis sluit aan bij het gebruik van dit terrein, zoals voorgaand werd medegedeeld.

Het woord *put* komt meerdere malen voor bij aardrijkskundige namen: Putlut, Puttemoes, Putbroek, enz.

Bij onderzoek van de schrijfwijze van het woord Putkupe, bleek mij, dat er meer dan vijftien schrijfwijzen zijn gebruikt. Hierbij onderscheiden we twee grotere groepen:

1e groep:

1. Putcupe	1286, 1295
2. Pitkupe	ca. 1300
3. Putcuyp	1430
4. Putkupe	1445, 1478
5. Putkuip	1445, 1495
6. Putcuup	1526
7. Puttecuyp	1526
8. Putcuype	1509, 1512
9. Putkuup	1459
10. Putkuyp	1445

2e groep:

1. Putcoep	
2. Putcoop	1503
3. Puccop	1691
4. Putcop	
5. Pukkop	1826
6. Putkop	1750-heden

Daarnaast nog:

Putkuyl	1691
Puitkop	1813

Op het eind van de Middeleeuwen ging men in plaats van de *u* de *ui* gebruiken, waarmee verschillende variaties verklaard zijn.

Zoals te zien is, werd de *e* op het eind soms ook weggelaten.

Mijns inziens heeft de tweede groep zijn ontstaan voornamelijk te danken aan de kaartmakers, die na 1600 steeds meer kaarten ontwierpen. Bij het tekenen van de kaarten kwamen zij de namen van de oude copen tegen. De tweede lettergreep van Putkuip werd hiermee in overeenstemming gebracht, zoals Reyerscoep-Putcoep, maar ook Reyerscoop-Putcoop en Reyerskop-Putkop, enz.

Nadat de naam als Putcop geschreven werd, zien we reeds spoedig de uitspraak veranderen in Puccop of Pukkop. Voor het eerst kwam ik deze schrijfwijze tegen in 1691.⁶ Deze uitspraak komen we in de omgeving van de Putkop nog steeds tegen. Het woord Putkuip is nog wel bekend, maar wordt niet meer gebruikt. Alleen de boerderij „Putkuip” van de familie T. Korver draagt nog de eeuwenoude naam en is tevens de plaats, waar in de Middeleeuwen de dagvaarten gehouden werden „op het ende

van het land,” gelegen in Geestdorp.

Uit de omgeving van het moderne restaurant „De Putkop” zijn verschillende namen bekend van zijn voorgangers. Daarin vergaderde steeds het gerecht van het Oudeland en de Indijk.

De boerderij ter plaatse wordt nog steeds de „Putkuip” genoemd.

Foto: J. van Bommel.

De dagvaarten naar de Putkop

Het woord dagvaart (dachvaart, daghvaard) komt in de tegenwoordige spreektaal niet meer voor. In de Middeleeuwen werd het gebruikt in de betekenis van een vergadering van afgevaardigden van steden en gewesten om onderlinge geschillen op te lossen.

Wij zullen ons beperken tot de dagvaarten, die betrekking hadden op stad en land van Utrecht. Dit gewest had zich vanaf de elfde eeuw sterk kunnen uitbreiden, dank zij de hulp van de Duitse keizers, die zelfs het paleis Lofen te Utrecht lieten bouwen.

Wat het wereldlijk gezag betrof waren de Utrechtse bisschoppen leenman van de keizer. Daaraan ontleenden zij hun titel van prins van het Duitse rijk.

Na het wegvallen van deze steun kwamen er kapers op de kust. De heren van Woerden en van Amstel breidden in het westelijk grensgebied hun macht steeds meer uit ten koste van de bisschoppen. Gevaarlijker waren de graven van Holland, terwijl aan de oostelijke grens Gelre het hen ook steeds moeilijker maakte. Voortdurend geldgebrek bij de bisschoppen heeft daarbij een grote rol gespeeld. Na de uitschakeling van Herman van Woerden en Gijsbrecht van Amstel vielen hun bezittingen voor het grootste deel in handen van Holland. Melis Stoke kon dan ook met een zekere triomf in zijn Rijmkroniek vermelden, dat de Pitcupe „aan 't ende van den lande” lag, dat wil zeggen aan het einde van Holland.

Tot in de 16e eeuw protesteerden de Stichtenaren daartegen en hielden zij vol, dat het Sticht zich uitstreckte van *Bodegraven tot de Nude*.¹⁹ De Nude ligt tussen de Grebbeberg en Wageningen en werd toen geschreven als Noede, Noyde en Noide.

Alleen in het jaar 1478 vond ik een dagvaart vermeld op de Spijkerscamp aan de Grebbeberg.²⁰ Niet onmogelijk is het echter, dat ook daar meer dagvaarten zijn gehouden.

In een brief, d.d. 23 juni 1402, waar sprake is van een verzoening tussen Holland en Gelre met het Sticht, lezen we, dat Utrecht zijn rechten op Woerden nog steeds handhaafde met de woorden: „Voert van der stat van Woerden zegghen wi, dat die Bisscop van Utrecht binnen en buten die Stat zijn recht behouden zel in alle dier voeghe, alze die Bisscop van Utrecht ende zine voervaderen van outs ghehad hebben”.²¹

De oudst mij bekende dagvaart had plaats op 14 mei 1349 te Bodegraven. Hier werd overleg gepleegd tussen Holland en Utrecht. Dit is waarschijnlijk de enige dagvaart, die daar werd gehouden.

De Utrechtenaren zouden moeten leren, dat de Putcupe voortaan het einde van het land van Holland

was, en niet Bodegraven. Te Harmelen bleef de weigering van de heren van Harmelen, op lager niveau dus, voortslepen tot 1821, toen het Oudeland van de Indijk weer aan Utrecht kwam. Het betrof de Hoge Nes, die door afsnijding van een bocht aan de Hollandse zijde van de Bijleveld kwam te liggen.²² Zoals bekend, kwam in 1988 behalve Bodegraven en Waarder, Stad en Land van Woerden grotendeels weer tot Utrecht.

In 1370 kwamen Holland en Utrecht weer bijeen, maar nu te Oudewater in de „Sinte Katrinen Capel” van de Johanniters.²³ Tevergeefs trachtten beide gewesten daar tot een vergelijk te komen.

In 1421 werd er in het begin van het jaar een dagvaart gehouden te Vianen tussen de hertog van Gelre enerzijds en de bisschop van Utrecht en de vertegenwoordigers van de steden Utrecht, Amersfoort en de IJsselsteden anderzijds, eveneens zonder resultaat.²⁴

Vanuit Utrecht werden ook nog dagvaarten gehouden naar Cothen, Amersfoort, Zeist en Wijk, alle in 1479. In 1480 wordt Heze genoemd.²⁵

Uit het archief van de Staten van Utrecht blijkt, dat er intussen een afspraak met Holland was gemaakt in 1429, om onderlinge geschillen tussen beide steeds aan de Putkop te bespreken.²⁶

Niet altijd werd daar de hand aan gehouden, wat blijkt uit de protesten die in zulke gevallen naar Holland werden gezonden. Hier volgt een paar voorbeelden.

Op 3 december 1509 werd er vanuit Holland een dagvaart uitgeschreven, die gehouden zou worden te Schoonhoven. In de uitnodiging verklaarde de aartshertogin van Oostenrijk, Margaretha, douairière van Savoye, dat volgens de afspraken de gedeputeerden van de keizer en van de Staten van Holland en Friesland (= Westfriesland) hadden moeten vergaderen „tot de Putcuype”.²⁷ Voortaan zou dit tractaat weer worden nageleefd.

Op 16 maart 1526 werd er weer een dagvaart gehouden, nu in Den Haag. De gedeputeerden van de Elect en de drie Staten van het Nedersticht protesteerden opnieuw. Zij maakten er Holland op attent, dat de tractaten bepaalden, dat de dagvaarten steeds „op ten Puttecuyp” gehouden moesten worden.²⁸

Met voorbijgaan van de Putkop werd er op 27 augustus 1512 ook nog een dagvaart gehouden te Gouda tussen de gedeputeerden van de Staten van het Nedersticht en „de onderzaten van Jaersvelt”.²⁹

Uit de stadsrekeningen van Woerden blijkt, dat op kosten van het stadsbestuur vele malen een dagvaart naar de Putkop werd gemaakt. De kosten bedroegen in het algemeen slechts enkele stuivers. Ook de Staten van Utrecht kwamen meerdere malen aldaar voor besprekingen bijeen.

Zo staan in de Regestenlijst van deze Staten onder andere genoteerd dagvaarten naar de „Putcuype” in 1509, 1512 en 1526.

De aanleiding tot de dagvaarten aan de Putkop

Met Frederik van Blankenheim stierf op 9 oktober 1423 de laatste van een rij bisschoppen, die van grote invloed zijn geweest voor de bloei van Utrecht. Zij hadden niet alleen een geestelijk ambt, maar waren tevens zoals bekend is, wereldlijke vorsten met de titel van prins van het Heilige Roomse Rijk. De Staten van Utrecht, bestaande uit de vijf kapittels, de ridderschap en vertegenwoordigers van de steden van het Sticht en Oversticht hadden het recht een nieuwe bisschop te kiezen, waar vervolgens de paus nog mee accoord moest gaan.

Te Utrecht stemde men unaniem voor Rudolf van Diepholt als bisschop. De paus ging hiermee niet accoord en benoemde Rhabanus van Spiers. Deze bedankte na informatie voor de benoeming.

Nu zag hertog Philips van Bourgondië de mogelijkheid zijn slag te slaan. Hij zag kans Zweder van Kuilenburg naar voren te schuiven en daardoor zijn invloed op het Sticht te vergroten. De paus ging hiermee accoord en Zweder werd bisschop. Het was intussen 8 maart 1425 geworden. De kapittels besloten schoorvoetend hem te aanvaarden.

Rudolph van Diepholt, intussen tot ruwaard van de bisschoppelijke bezittingen benoemd, werd onmiddellijk door de nieuwe bisschop in de ban gedaan. Verschillende medestanders van de ruwaard werden vermoord, vooral met de hulp van het slagersgilde.³⁰ Op 19 mei 1426 kwam hieraan een einde door de opheffing van het slagersgilde, nadat zij in gevechten met de voorstanders van de ruwaard het onderspit hadden gedolven. Al de waardigheden die bisschop Zweder van Kuilenburg nog had,

werden hem ontnomen en gegeven aan Rudolf van Diepholt. Deze ontving tevens de titel van Postulaat.³¹

Intussen hadden Holland en Gelre niet stil gezeten. Na veel strijd, plundering en moord aan beide zijden, kon het Sticht met Philips de Goede op 1 juli 1428 en met Gelre op 1 november 1429 een wapenstilstand sluiten.³²

Philips gaf nu ook zijn medewerking om Rudolf te erkennen als bisschop van Utrecht, hoewel Zweder van Kuilenburg, die sedert 1426 niet meer in Utrecht verbleef, nog leefde. In 1433 stierf deze te Basel. Op 12 januari 1429 stelde Philips de Goede vanuit Brugge voor, de tijdelijke wapenstilstand om te zetten in een vredesverdrag. In de brief stonden tevens de hieraan verbonden voorwaarden.

Men kan rustig stellen, dat deze brief van de Bourgondiër als het begin kan worden beschouwd van de opheffing van de zelfstandigheid van het Sticht.

Waarschijnlijk zullen maar weinig of geen leden van de Staten van Utrecht dit begrepen of vermoed hebben.

In de vredesvoorwaarden van 1429 stond onder andere, dat „Here Rudolph van Diepholt” met de oversten van de steden in een maand, die van tevoren zou worden medegedeeld „voer ons comen (moet) op een halve mile nae Utrecht *tot onser ere ende waerdicheit op hoir knijen* ons oetmoedeliken bidden, vergiffenis van des sij ons vercort ende tegens ons misdaen moegen hebben”.³³

In het laatste gedeelte van de brief, waarin over schade gesproken werd, stelde de hertog voor, voortaan binnen een maand over vergoeding *van wederzijds veroorzaakte schade „tot Putcuyp” te spreken*.³⁴

Of heer Rudolph en de oversten ook letterlijk door de knieën zijn gegaan, werd niet vermeld. De dagvaarten naar de Putkop kwamen er in ieder geval wel. Ging men daar naar de herberg of naar de burcht of zijn opvolger? Men kan zich nauwelijks voorstellen, dat hertog Philips van Bourgondië met zo'n voorstel zou komen, als er alleen maar een herberg had gestaan voor het vergaderen. Ondanks de vele veranderingen ter plaatse, zijn de oude grachten nog goed te herkennen.

Tussen de beide weteringen was reeds een herberg aanwezig die in januari 1421 werd verbrand.

We kunnen ons voorstellen, dat hier het personeel ondergebracht werd. Voor de gedelegeerden, enz. had men ongetwijfeld een ander verblijf en daar kwam de burcht van Wolfert van Borselen voor in aanmerking. Zolang er geen nader onderzoek naar deze burcht of een eventuele opvolger hiervan is gedaan, blijft dit helaas een vermoeden.

Eerst op 31 januari 1433 kon tenslotte de postulaat Rudolf van Diepholt zijn officiële intocht te Utrecht houden. Hij kreeg echter meteen met een tegenbisschop te maken.

Een drietal belangrijke dagvaarten, dat volgens de regels van het vredesverdrag gehouden werd, volgt hieronder.

De dagvaart van 1445

Tussen Antwerpen en Utrecht was op 16 augustus 1416 een verdrag gesloten, waarbij bepaald werd, dat het Sticht van Utrecht geen pondgeld (vergelijkbaar met onze BTW) behoefde te betalen bij koop en verkoop.³⁶ In 1431, maar nog meer in 1443 werd dit geld toch gevorderd.³⁷ Uit protest hiertegen verbood Utrecht verdere handel in artikelen, waarbij sprake was van pondgeld. Voor eetwaren liet Utrecht deze maatregel niet gelden. Uit de jaarverslagen van de stad Utrecht blijkt, dat de Utrechtenaren dit verbod overtraden. Voortaan moesten ze een eed afleggen, waarbij ze beloofden, dit pondgeld niet te zullen betalen, behoudens voor de eetwaren, die in Antwerpen gebruikt werden. Blijkbaar zwichtte Antwerpen voor deze maatregel en kon er weer zonder pondgeld gehandeld worden.

In het algemeen maakte men de reis naar Antwerpen per schip via de Zeeuwse wateren. Niet lang daarna kwamen er nieuwe problemen. In Zeeland ging de heer van Ternant er in 1445 toe over, goederen van Utrechtse burgers in beslag te nemen.³⁸ Het gevolg was, dat er vele brieven naar Philips de Goede gezonden werden. Bij de laatste verzoening van Holland en het Sticht was, zoals bekend, besloten, dat bij beroving, enz. het schuldige gewest de schade zou vergoeden. Besprekingen daarover

zouden steeds aan de „Putcuyp” gehouden worden. Verschillende brieven over deze materie zijn door Mr. K. Burman letterlijk overgenomen. Ze vullen twintig bladzijden van deel 2. We lezen hierin onder andere: „Een brief van den dachvaert, die gehouden wert op die Putkupe, ruerende van de goiden (= betreffende de goederen) die die Heer van Ternant onsen borgeren genomen had.”

In deze brief, d.d. 27 juli 1445 werden eerst de personen genoemd, die namens beide partijen aanwezig waren.³⁹ De bijeenkomst kwam onder leiding te staan van Geryt die Wit van Kilensteyn, licentiaat in Jure Canonice, kanunnik van St. Jan en officiaal van het Hof van Utrecht.

Als notaris waren aanwezig: Wilhelmis Pauli en Arnoldus Byndorp. Namens de stad Utrecht kwamen de oud-schepen en latere burgemeester Rotart Proys, de schepen Willam van Ghent, later eveneens burgemeester en schepen Henric die Wit, die eveneens verschillende ambten bekleedde te Utrecht. Amersfoort zond het raadslid Goesen Willams soen. Voor Holland waren aanwezig: broeder Jan Neck, meester Jacob Potter van der Loe, decretorium doktor, kanunnik van de Dom te Utrecht en Geryt Potter van der Loe, allen als commissarissen en mederaden.

Voor de stad Utrecht werd er tevens een zevental eerbare personen gezonden om de juistheid van opgave te controleren. Voor Amersfoort kwam er zelfs een achtal van dergelijke taxateurs.

Vooraf kwamen beide partijen ter plaatse nog bijeen (in de burcht?) om de gang van zaken uitvoerig te bespreken. Kennelijk hadden de vertegenwoordigers van Holland niet gerekend op zo'n massale opkomst.

Utrecht kon hen echter duidelijk maken, dat de gedeputeerden volgens het verzoeningscontract recht hadden op vergoeding. Enigszins aarzelend gingen zij tenslotte accoord. Vervolgens gingen de commissarissen en raadvrienden naar de brug van de „Putkupe”, waarna aan de rechthebbende schare werd medegedeeld, dat zij allen aan de westzijde van de brug moesten komen. Bij de brug stonden Gerrit Potter en Roetaer Proys elk met een rol, waarop de namen, de verdwenen goederen en de waarde daarvan vermeld stonden. Daarvoor hadden de zeven eerbare mannen reeds hun eed afgelegd.

Vervolgens werden de namen afgeroepen en kwamen de gedupeerden of hun vertegenwoordigers bij de brug, waar hen eerst de eed werd afgenomen. Uit Utrecht kwamen 130 personen om een vergoeding in ontvangst te nemen! Men heeft helaas verzuimd te vermelden, hoeveel uren men met deze affaire bezig is geweest om dit alles af te werken.

Daarna kwamen de Amersfoorters aan de beurt. Hierbij waren acht taxateurs aanwezig voor de twaalf personen, die voor een vergoeding in aanmerking kwamen. Ook zij moesten aan de westzijde van de brug de eed afleggen om vervolgens naar de oostzijde van de brug te gaan.

Bij de Utrechtenaren werd de schade uitgedrukt in ponden, stuivers en duiten, terwijl bij de Amersfoorters sprake is van Pieters of Peters, Vlaems geld en Rinsche guldens.

Later blijkt, dat er nog twee priesters officieel aanwezig waren, nl. de heer Peter Tymans en heer Egbert Olifierssoen, beiden van de Buurkerk. Tevens staan er nog genoemd: Florens Hildebrants soen van Jutfaes, klerk en Henrick Luckens soen, uit Utrecht, waarschijnlijk eveneens klerk.

In totaal waren er bij deze dagvaart bijna 30 officiële personen aanwezig namens Utrecht en Holland, terwijl er 130 personen genoemd worden, die de reis naar de Putkop maakten voor het ontvangen van schadevergoeding.

Verschillende burgers waren tijdens de oproep in het buitenland, een enkele in Deventer. Deze kregen alsnog de gelegenheid hun schade op te geven en met dezelfde procedure hun geld in ontvangst te nemen, wat hen de reis naar de Putcupe bespaarde.

Om een indruk te krijgen van de vergoedingen volgen hier de namen van enkele personen uit Utrecht: Godert van Lochorst: vijftien ponden en zestien stuivers.

Ijsbrant Pauwe: vier ponden, vier stuivers en twee duiten.

Gerrit die Vos: zes ponden.

Voor de heren van Sartroysen neemt Dirck van der Goude „twaleff stuivers-achte duiten” in ontvangst.

Braem van Luttikhuse ontvangt vier stuivers en acht duiten!

Eén van de hoogste bedragen was voor Dirc die Jonge: drie en tsestich ponden, vijftien stuivers en drie duiten.

Het kleinste bedrag was voor Elias Ricoutse: vier stuivers groten.

Te Amersfoort was het gemiddelde bedrag groter. Het hoogste bedrag was voor Splinter van der Beeck, nl. 174 Rinse guldens.

Eén van de burgers van Amersfoort, die later dertig Peters in ontvangst kon nemen, heette Marcellis van Bemmell.

Naast de circa 160 personen, die bij name genoemd worden, zullen er vrijwel zeker net zoveel meegekomen zijn. Tel daarnaast nog het aantal nieuwsgierigen dat eens even kwam kijken en men telt meer dan 300 personen, die aan de Putkop waren: een goede dag voor de herbergier.

De dagvaart van 1454

Zoals reeds vermeld, begon bisschop Rudolf van Diepholt als ruwaard en postulaat zijn „carrière” te Utrecht om tenslotte toch nog bisschop te worden. Op het laatst kwam er steeds meer verzet tegen zijn bestuur.

Gijsbert van Brederode, proost van de Dom, was één der leiders van het verzet.

Hij zond Dirk van Hagenouwen in 1451 naar Holland om de Hollanders aan te moedigen het Sticht aan te vallen.

Onderweg werd hij op Hollands gebied door aanhangers of soldaten van de bisschop gegrepen en naar Utrecht gebracht. Na verhoor werd hij ter dood veroordeeld door „onthaling.”

Dit had als gevolg, dat de domproost in de daarop volgende winter de dijkgraaf en heemraden van de Lekdijk gevangen liet nemen. Tegen een hoog losgeld kwamen ze weer vrij.

Eerst nu begonnen de Hollanders te ageren. Niet om dat losgeld of de dood van Dirk van Hagenouwen, maar omdat de Stichtenaren Dirk hadden gegrepen op Hollands gebied. Alleen Heda verhaalt, dat men daarom besloot een dagvaart aan de Putkop te houden.

Daar verschenen de Utrechtse bisschop Rudolf van Diepholt en de stadhouder van Holland, Van Lalaing, elk natuurlijk met groot gevolg. Het gesprek vlotte niet. De Hollanders uitten zelfs dreigementen en wilden genoegdoening van de bisschop. De bisschop antwoordde „volgens zijne gewoone grootmoedigheid” onverstoorbaar, dat ze het Utrecht niet al te kwalijk moesten nemen, dat ze „de doodschuldige” op Hollands gebied hadden gegrepen. Hij gaf ze de vrijheid uit het Sticht eveneens een paar schelmen of deugnieten te pakken. Hier voegde hij aan toe: „Ziet toe voor het uwe, wij zullen acht nemen op het onze”. Door dit antwoord keerde de rust terug en kon men volgens Heda tot een overeenkomst komen.⁴⁰

In de Buurspraakboeken staat genoteerd, dat Dirk van Henegouwen in 1454 werd gedood. De dagvaart naar de Putkop wordt daar niet vermeld.

De dagvaart naar de Putkop in 1478.

Dit is waarschijnlijk de belangrijkste dagvaart geweest, ooit aan de Putkop gehouden.

Om daar iets van te begrijpen, moeten we even stilstaan bij de ontwikkeling van het Sticht van Utrecht. Dank zij de vele gunsten van de Duitse keizers, was het Sticht uitgegroeid tot een gebied, dat het grootste deel van het land boven de grote rivieren omvatte (althans nominaal). Het hoogtepunt hiervan werd bereikt tijdens het leven van bisschop Willem van Utrecht (overleden 1076).

De Duitse keizers vertoefden bij hun vele bezoeken aan Utrecht in het keizerlijk paleis Lofen, gelegen op de plaats, waar nu de Ganzenmarkt gelegen is. De bisschop was de tijdgenoot van de bekende keizer Hendrik IV. Ook zijn opvolger bisschop Koenraad, stond in hoge gunst bij de keizer.

Geleidelijk ging het met de macht van de bisschoppen bergafwaarts, terwijl de macht van de keizers eveneens verzwakte. Het graafschap Holland daarentegen werd steeds machtiger en trachtte zich steeds meer naar het oosten en zuiden uit te breiden.

Funest voor het bisdom was het, achteraf gezien, dat via het Beierse huis het Bourgondische huis de macht over Holland in handen kreeg. Hertog Philips de Goede werd in 1433 graaf van Holland. Eén van zijn

PHILIPPVS BONVS. 27 Cmes.

Filips de Goede, hertog van Bourgondië.

bastaardzonen, David van Bourgondië, werd ondanks veel tegenstand door de paus benoemd tot bisschop van Utrecht in 1455. Hij overleed in 1496. Hij verbleef voor alle zekerheid voornamelijk te Wijk bij Duurstede. Onder zijn bewind laaiden de twisten weer op. Het Sticht werd vele malen door roof, plundering en doodslag bezocht. Zelf deed het er ook flink aan mede. De gevolgen bleven niet uit. Ontvolking van het platteland, hongersnood en tengevolge daarvan de pest decimeerde hier en daar de bevolking. Te Utrecht zijn zelfs besprekingen gevoerd, hoe men het platteland weer zou kunnen bevolken en dacht men eraan mensen aan te trekken uit andere gewesten.

In 1528 kwam eindelijk het ogenblik, dat de toenmalige bisschop afstand moest doen van zijn wereldlijke macht. Dit was voor die tijd een uniek geval en zegt wel iets van de macht van de man, die dit uitvoerde, nl. keizer Karel V.

We keren terug naar het jaar 1478.

Een jaar daarvoor waren én Karel de Stoute én hertog Adolf van Gelre gesneuveld. Willem van Egmond maakte hiervan gebruik. Hij veroverde Arnhem en vandaar uit zwermden zijn manschappen al plunderend over de Veluwe. Ook het Sticht werd door hen niet vergeten, waardoor Amersfoort en Rhenen steeds meer bedreigd werden. Het respect voor bisschop David van Bourgondië werd er niet groter op. In de stad Utrecht werd het onveiliger en alle leden van de Raad moesten op kosten van de stad een „knipbus”, d.w.z. een vuurroer in huis nemen.⁴¹

Vandaar dat Utrecht voorstelde een dagvaart te houden in Harderwijk. Men zond vanuit Utrecht brieven naar de drie IJsselsteden (Deventer, Kampen en Zwolle) en de stad Groningen. Men vergaderde er drie dagen. Kort daarop kwam er nog een dagvaart naar de Spykerscamp aan de Grebbe (bij de Nude).⁴²

De Raden van Holland schreven in het voorjaar van 1478 een merkwaardige brief aan de Staten van Utrecht. Hierbij herinnerden zij Utrecht aan de in 1430 gemaakte afspraken. Zij verzochten het Sticht op te geven hoeveel geld zij als schadevergoeding moesten hebben van Holland voor de schade, die vanuit Holland was aangebracht aan bezittingen van Utrechtse inwoners. Verder wilden zij aan de „Putcupe” over wederzijdse geschillen spreken.

Utrecht ging er mee accoord en stuurde op 31 mei 1478 uitnodigingen naar de drie IJsselsteden en Groningen. Een andere brief ging uit naar de prelaten, dekenen en capittelen der vijf Godshuizen en de stad Utrecht op 19 juni 1478. Ook Amersfoort en Rhenen werden uitgenodigd. Groningen kwam niet. Op 28 juni kwam men 's avonds bijeen in het „Keyserrijk”. Op het menu stonden: „Gezode pateyen, gebraden, gebakken, wijn en kruut”. Hierbij kwamen nog de kosten van verlichting: toortsen, waskaarsen en „hoffkaerssen”.⁴³ In totaal had de cameraar van de stad één en dertig Rijnse guldens, acht stuivers en zes duiten te betalen.

Mr. Kaspar Burman betwijfelde of de dagvaart op de aangekondigde tijd is gehouden. In ieder geval waren de genodigden volgens de verslagen op vrijdag en de daarop volgende dinsdag naar de Putkop geweest. De meeste klachten kwamen van de Utrechtse afgevaardigden, vooral over het onbehoorlijke bedrag, dat ze als tol hadden te betalen voor hun goederen.

Hertog Maximiliaan van Oostenrijk schreef een brief aan de stad Utrecht, waarin ze van wangedrag werd beschuldigd. Er zijn geen papieren aanwezig, waarin staat te lezen, waar dit wangedrag op sloeg. Men ontkende ten stelligste, dat deze beschuldiging waarheid bevatte. Voor alle zekerheid schreef men vanuit Utrecht ook een brief aan Meester Nicolaas de Ruiter, eerste geheimschrijver van de hertog. In de brief verzochten ze zijn voorspraak, om de hertog te overtuigen van hun onschuld.⁴⁴

Er waren natuurlijk van Philips de Goede genoeg redenen te noemen:

De verhouding van de stad en bisschop David waren in het algemeen slecht, als beschermer en raadsman had men de Hoekse burggraaf van Montfoort, evenals de hertog was de bisschop Kabeljauwsgezind, en zo waren er nog meer tegenstellingen te noemen.

Kleinjansbrug bij Harmelen, nabij de huidige Putkop, circa 1920.

Coll.: J. van Bemmel.

Aantekeningen betreffende Mr. Kasper Burman:

De noten, die hieronder volgen, zijn grotendeels afkomstig uit het drielidig werk van de „Utrechtsche Jaarboeken van de vijftiende eeuw”, samengesteld door Mr. Kasper Burman, zoon van prof. Pieter Burman en Eva Clotterbooke, de bekende bewoners van het kasteel Batestein te Harmelen. Kasper werd geboren te Utrecht op 12 april 1695 en overleed te Kamerik op 22 augustus 1755. Hij genoot een wetenschappelijke opvoeding van zijn vader.

In 1724 werd hij raad en vroedschapslid van Utrecht, daarna schepen en burgemeester, lid van de Staten van Utrecht en de Staten-Generaal, enz.

Hij onderzocht de Jaarboeken van de dagelijkse Raads- en Buurspraakverhandelingen, de brieven met de correspondentie van onder andere Holland en Gelre.

Veel van de archiefstukken nam hij letterlijk over, waardoor de drie delen tesamen meer dan 1600 bladzijden omvatten, die over de periode 1402-1481 gaan. Volgens hem waren zoveel stukken zo moeilijk leesbaar, dat hij daardoor één van zijn ogen verloor!

Twee jaar, nadat het derde deel verscheen, overleed hij en werd in de tegenwoordige Nederlands Hervormde Kerk te Harmelen begraven. De tekst op de grafzerk van zijn ouders had hij samengesteld. Ook hij verbleef veel op „Batestein”. Daardoor was het mogelijk, dat hij zich goed wist te oriënteren rondom de Putkop. Door zijn drielidig werk kwam ik op het spoor van de dagvaarten. Uit het Oud-Rechterlijk Archief te Woerden kwamen ook nog een paar stukken te voorschijn dank zij de aandacht van de heren L.C.I.M. Peters en C. Hamoen. De heer N. Plomp gaf mij tevens nog een aantal dagvaarten, gevonden in de stadsrekeningen van Woerden, evenals charters uit het gemeente-archief te Amersfoort en verslagen van de Staten van Utrecht, die van belang waren voor het onderwerp.

Noten:

1. Doctoraalgroep Middeleeuwse Geschiedenis Universiteit van Amsterdam *Ontginningen en publieke organisatie in het gebied aan weerszijden van de Oude Rijn tussen Utrecht en Zwammerdam* (Amsterdam, 1977).
2. N. Plomp *Woerden 600 jaar stad* (Woerden, 1972) 18; Huisarchief De Haar, inv.nr. 21.
3. Plomp, 61.
4. Kaspar Burman *Utrechtsche Jaarboeken van de vijftiende eeuw, vervattende het merkwaardige in het gesticht ende voornamentlijk in de stad Utrecht sedert den jare 1402 en vervolgens voorgevallen*, dl. I-III (Utrecht, 1750-1754), dl. I, 414.
5. Burman, dl. I, 492; Archief waterschap Bijleveld, brief d.d. 11 november 1437.
6. Gemeentearchief Woerden, Oud-rechterlijk Archief Woerden, inv.nr. 51, Register van transporten 14 juli 1691, p. 205.
7. Burman, dl. I 21.
8. Melis Stoke, *Rijmkroniek*, VI, r. 270-287.
9. Plomp, 60-61.
10. J. van Bommel *Harmelen: kasteel, kerk en kerspel* (Woerden, 1981), 13.
11. Plomp, 62.
12. Burman, dl I 410-416: brief van Philips de Goede, 14 januari 1429.
13. Plomp, 74.
14. Plomp, 107.
15. Burman, dl. II 76.
16. J. Meulman *Woerden in Slag maand 1813* (Woerden, 1814), 174.
17. Alb. van Rooijen in *Utrechts Jaarboekje* jg. 1909-1910.
18. D.P. Blok Toponymische verkenningen in het Land van Woerden in *Geografisch Tijdschrift*, Nieuwe Reeks XI (1977), 399-406.
19. Burman, dl. I, 9, 16, 136, II 82.
20. Burman, dl. III, 261.
21. Burman, dl. I, 21.
22. J. van Bommel De Nessen te Harmelen in *Heemtijdinghen*, jg. 24 nr. 3.
23. Burman, dl. I, 23.
24. Burman, dl. I, 251.

25. Burman, dl. III, 316 en 436.
26. Burman, dl. I, 414.
27. Rijksarchief in Utrecht, Archief Staten van Utrecht, inv.nr. 14, 3 december 1509.
28. Als voren, 16 maart 1526.
29. Als voren, 27 augustus 1512.
30. Burman, dl. I, 317 en 319.
31. Burman, dl. I, 289.
32. Burman, dl. I, 379.
33. Burman, dl. I, 401-403.
34. Burman, dl. I, 403.
35. Burman, dl. I, 414.
36. Burman, dl. I, 197, dl. II, 76-77.
37. Burman, dl. I, 424, dl. II, 38.
38. Burman, dl. II, 76-77.
39. Burman, dl. II, 76-95; Gemeentearchief Amersfoort, charters nr. 350-351.
40. Burman, dl. II, 236-237.
41. Burman, dl. III, 240.
42. Burman, dl. III, 261 en 263
43. Burman, dl. III, 267.
44. Burman, dl. III, 269.

J. van Bommel,
Burg. H.G. van Kempensingel 13,
3443 AL Woerden.

Akten van indemniteit van Waarder (5)*

door L.Cl.M. Peters

- 177 Ernst *van Oostrum*, van Stolwijk; 1764. Vertr. mei 1765.
- 178 Cornelis *van Pelt*; 1764.
- 179 Nicolaas *Leerink*; 1764. Vertr. 17-7-1803.
- 180 Joanna *van der Kroon* en twee kinderen; 1764. Vertr. 30-4-1768.
- 181 Gijsbert en Jilles *Bouthoorn*; 1764.
- 182 Geertrui *Bouthoorn*; 1764. Vertr. mei 1784.
- 183 Hendrik *van Abcoude*; 19-6-1764. Aantekening: „goed voor drie jaren”.
- 184 Jan Janse *de Jong* en Maria *Costerus*; 1764.
- 185 Willem *van der Giessen* en de kinderen MARRIGJE, MEYNSJE, JAN; 20-3-1764. Vertr. 8-5-1804.
- 186 Maria *de Jong*; 1765. Vertr. 12-3-1784.
- 187 Hendrik *Haring*; 1765. Vertr. augustus 1765.

„Uit de Lange Weide ontvangen, 30 augustus 1765, een acte van indemniteit ten behoeve van:”

188 Hermanus *den Hooglander*. Vertr. 3-4-1769.

189 Jannigje *Kersbergen*.

190 Pieter Ariense *Broer* en Teuntje Piet. Broer. Vertr. december 1780.

191 Joanna en Marrigje *Stolwijk*. Vertr. (Marrigje) 2-10-1786.

192 Barend Janse *Berkhofen* Antje *Conijnenburg*. Met aantekening: „wedergegeven aan de boode van de Lange Weide”, 15-4-1766.

1766 uit Waarder:

193 Maria *Bos*.

194 Hendrik *Oudenes*, vr en drie kinderen. Vertr. 1-2-1779, Trijntje 2-12-1776.

195 Gerrit *van Camerik*, vr en kind.

196 Geertje *de Hoog*. Vertr. 21-4-1802.

197 Aartje *Vink* en zn. Vertr. naar *Bekenes*, 1768.

198 Huibert *Vink*.

199 Cornelia *van der Meijden*. Vertr. 20-12-1774.

200 Annigje *van Vliet*.

201 Louwrens *Vervoorn* en Maria *Schoonderwoert*. Vertr. 29-8-1767.

1766 uit Lange Weide:

202 Ary *Spek*. Vertr. 27-4-1795.

203 Cornelis *van Vliet*, vr en kinderen.

204 Cors *Oudenes*, vr en kinderen. Vertr. 25-6-1770.

205 Niesje *Verwoert*. Vertr. 23-7-1770.

1767:

206 Hendrik *van Abcoude*; 21-6-1767.

1768 uit Waarder:

207 Jan Dirks *Hogendoorn*.

- 208 Anna *de Jong*. Vertr. 7-11-1791.
- 209 Jannigje *van der Veer*.
- 210 Geelof *Spijker* en Gerrigje *van Es*. Vertr. mei 1784.
- 211 Cornelis *Stolwijker*. Vertr. 23-7-1770.
- 212 Gijsbert *van Bladeren*, vr en twee kinderen. Vertr. 14-5-1770.
- 213 Aafje *in 't Hout*.
- 214 Simon *Verhoef*.
- 1768 uit Lange Weide:
- 215 Sijmon *de Jong*, vr en drie kinderen (doorgehaald). Aantekening: „Roomse, zijnde deze acten door den Schout van de Lange Weide wederom opgeëischt den 27 july 1768”.
- 216 Neeltje *Goethart*.
- 217 Henrik en Bastiaan Dirks *van der Neut*.
- 218 Dirk *Straver*. Aantekening: „Roomse, vid. supra”.
- 219 Cornelis Dirks *Straver*. Aantekening „Roomse, vid. supra”.
- 1769 uit Waarder:
- 220 Gerrit *van den Burg* en vr Maria *van Oosterom* en kind Cornelia. Vertr. 14-8-1771.
- 221 Bart *Bendervoet*. Vertr. 8-10-1776.
- 222 Abraham *Hogendoorn*.
- 223 Grietje Maartense Brant. Vertr. juli 1779.
- 224 Lijntje *Steenis*. Vertr. 8-10-1776.
- 225 Neeltje en Balta *Swijnenburg*. Vertr. 18-10-1799.
- 226 Pieter Claassen *de Hoog*.
- 227 Grietje en Geertje *de Hoog*.
- 228 Hendrik *van der Beek*. Vertr. 5-7-1771.

(wordt vervolgd)

* Eerdere gedeelten van deze akten verschenen in Heemtijsdinghen, 25e jaargang nr. 2 (juli 1989) e.v.

